

Ajalooliste looduslike pühapaikade inventuur Ida-Saaremaal (Muinsuskaitseamet): Põide kihelkond

Saaremaa

Aruanne

Töö nr: 25011MT1

Tartu 2025

Tööd on rahastanud Keskkonnainvesteeringute Keskus ja Muinsuskaitseamet

KESKKONNAINVESTEERINGUTE
KESKUS

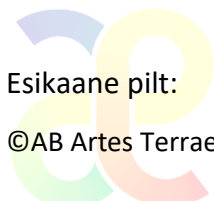

MUINSUSKAITSEAMET

Töö on teostanud AB Artes Terrae OÜ.

Tellijaja: Muinsuskaitseamet
Tellijaja esindaja: Krista Karro
Tellijaja kontaktid: Pikk tn 2, Tallinn Krista.Karro@muinsuskaitseamet.ee
Projekti juht: Mart Hiob, PhD
Autor: Karin Rannaäär
Lisanna Lee Leiman, MA
Töörühm: Mari-Ann Remmel, MA
Lona Päll, PhD
Heiki Valk, PhD
Reeli Reinaus, MA
Valdo Valper, MA
Piia Sandra Palm, MA
Marek Laimets
Eeva Helga Kupits
Ester Vaiksaar
Esikaane pilt: Maa-ameti kaardiserver

©AB Artes Terrae OÜ 2025

Sisukord

1	Töörühmalikmete nimi ja roll inventeerimisel	5
2	Välitööde ajakava ja kulg.....	5
3	Tööde käigus ette tulnud probleemid, ettepanekud tulevasteks inventuurideks teistes piirkondades	6
4	Ettevalmistustöödele, inventuuridele ja järeltöödele kulunud aeg.....	7
5	Ülevaade töö tulemuslikkusest	7
5.1	Uurimise all olnud kohad	7
5.2	Varasemast kaitse all olevad kohad	8
5.3	Pärandkultuuri objektid	9
5.4	Looduslike pühapaikade kaardile kantud objektid (kohakood, nimi kaardilt)	Tõrge!
	Järjehoidjat pole määratletud.	
6	Üldine hinnang kohalikele oludele, rahvastiku järjepidevusele ja teadmistele pühapaikadest	10
7	Inventeeritud kohtade nimestik.....	10
8	Kohad, mida ei õnnestunud inventeerida.....	11
8.1	Lisauuringuid vajavad/ebamäärased	11
8.2	Hävinud, pöördumatult kahjustatud või leidmatud kohad.....	17
8.3	Kohad, mille puhul pärimus ei viita otseselt pühadusele	28
9	Töörühma ettepanek riikliku kaitse alla võtmise kohta.....	30
10	Kasutatud kirjandus ja käsikirjad.....	31

1 Töörühmeliikmete nimi ja roll inventeerimisel

Erinevatel töötappidel osalejad:

Karin Rannaäär – kihelkonna tööde juht, arhiivimaterjali korrastamine, vahearuande koostamine, välitööde ettevalmistamine, välitöödel märkmete, salvestuste ja fotode tegemine, informantide otsimine, teabepäeval esinemine, aruande koostamine, GIS andmete loomine;

Lisanna-Lee Leiman – välitööde ettevalmistamine, taustamaterjali kogumine, välitöödel fotode tegemine ja välitöödel abistamine, teabepäeval esinemine, aruande koostamine;

Mari-Ann Rimmel – projekti üldjuht; aruande toimetamine ja täiendamine

Mart Hiob – projekti koordinaator.

Heiki Valk – konsultant

Marek Laimets – konsultant

Laura Mäemets - konsultant (ja varasem tekstide sisestus)

2 Välitööde ajakava ja kulg

Kevadel alustati taustamaterjali kogumisega ja mai jooksul käidi läbi viis objekti. Suvel olid mõlemad rühmeliikmed hõivatud arheoloogiliste välitöödega ja seega pühapaiku inventeerida ei jõutud. Septembris jätkati välitöödega, kuid ilmad olid juba sügisesed, mistõttu ei käidud väljas järjestikustel päevadel. Kuna mõlemad töörühma liikmed elavad Saaremaal, siis on võimalik tööde aega sättida vastavalt ilmaoludele.

Mais võeti ühendust Kalev Koeliga, kellelt on ka varasemalt Saareküla piirkonna kohta pärimust kuulnud. Tema näitas ühte varasemalt teada olnud kohta, kuid viis ka ühe kivi juurde, mille kohta kirjalik teave puudus (Vt pühapaikade andmed, Lõhkiste kivide mägi).

<i>Kuupäev</i>	<i>Khk, Küla</i>	<i>Tegevus: objektide otsimine, inventeerimine, küsitlemine, intervjuud, majutuskoht vms</i>	<i>Osalejad</i>
21.04.2025	Karja khk, Mätja küla	Majutumine Mätja k Adu Jaani kodumajutuses, töörühma ühine arutelu ja tutvumisring õhtul	Mart Hiob, Mari-Ann Rimmel, Marek Laimets, Valdo Valper, Lona Päll, Reeli Reinaus, Piia Sandra Palm, Kristo Villem. Karin Rannaäär, Lisanna Lee Leimann ja Eeva Helga Kupits ööbisid kodus

<i>Kuupäev</i>	<i>Khk, Küla</i>	<i>Tegevus: objektide otsimine, inventeerimine, küsitlemine, intervjuud, majutuskoht vms</i>	<i>Osalejad</i>
22.04.2025	Põide khk, Kärneri küla	Objektide otsimine ja inventeerimine, kohaliku inimese küsitlemine (■■■■)	Karin Rannaäär, Lisanna-Lee Leiman
23.04.2025	Põide khk, Kärneri, Ardla, Saareküla, Vältä küla	Objektide otsimine ja inventeerimine, kohaliku inimese küsitlemine (■■■■)	Karin Rannaäär
13.09.2025	Põide khk, Põide, Audla, Pahavalla, Randvere, Mustla, Tumala, Liiva, Orinõmme küla	Objektide otsimine ja inventeerimine, kohaliku inimese küsitlemine (Niidi tl peremees)	Karin Rannaäär, Lisanna-Lee Leiman
21.09.2025	Põide khk, Orinõmme, Ariste, Üüvere küla	Objektide otsimine ja inventeerimine	Karin Rannaäär, Lisanna-Lee Leiman
11.10.2025	Põide khk, Kõrkvere küla	Teabepäev Kõrkvere seltsimajas, tulemuste tutvustamine, vestlused kohalikega.	Karin Rannaäär, Lisanna-Lee Leiman (ettekanne), 15 osalejat, kuulajana olid kohal ka Mari-Ann Rimmel ja Marek Laimets
03.11.2025	Põide khk, Kõrkvere küla, Saareküla	Objektide otsimine ja inventeerimine, teabepäeval kuulud kohtade läbi käimine	Karin Rannaäär
19.12.2025	Põide khk, Kõiguste, Randvere, Ruhve küla	Objektide otsimine ja inventeerimine	Lisanna-Lee Leiman

3 Tööde käigus ette tulnud probleemid, ettepanekud tulevasteks inventuurideks teistes piirkondades

Töö muutis keeruliseks kirjelduste ebatäpsus, mistõttu tuli läbi käia võrdlemisi suuri alasid. Mitmed paigad olid raskesti ligipääsetavad, näiteks elektrikarjuse või tiheda võsa tõttu. Rannikualadel muutis kohtadele ligipääsu keeruliseks kõrge veetase ja pilliroog.

Mitmed paigad jäid oletuslikuks, kuna kirjeldused on küllaltki üldsõnalised, mistõttu pole lihtne kohta kindla paigaga maastikul kokku viia. Mitmel juhul oli oletatava püha mäe kohalt võetud kruusa ja mäe kui sellist enam ei eksisteerinud või oli see lõhutud (nt Allikamägi Mustla külas ja Tumala mägi Tumala külas). Hulk kohti oli selliseid, kus pinnavorm oli küll alles, kuid konkreetset ohvrikohta kui sellist (nt kivivaret, kivi, puud, pöösast, näiteks Randvere raviv tärnpuu) pole enam ammu.

Saaremaal on kasutusel väga palju mikrotoponüüme, mida teavad vaid kohalikud inimesed. Sageli on arhiiviallikates kirjeldatud objekti asukohta läbi mikrotoponüümide, mistõttu on väljastpoolt tulevale uurijale nende kohtade lokaliseerimine pea võimatu. Samas on objektid küllaltki vanad ja enam aktiivselt kasutusel ei ole, mistõttu ei tea ka paljud kohalikud nendest enam midagi. Arhiiviallikates on mõned objektid antud mõisa või mitme küla täpsusega, samuti pole mitmetel juhtudel vanu talusid enam säilinud. Ühtedeks raskesti lokaliseeritavateks kohtadeks on näiteks loksperi¹ - need olid juba kasutusajal pigem varjatud kohad, nii on neid ka arhiiviallikates tihtilugu kirjeldatud väga ebamäärase asukohaga, kuid mitmel juhul teavad neid kohti umbkaudselt kohalikud elanikud (nt Levala pao loksperikoht).

Kindlasti tasub kohapeal teha hulganisti fotosid, kuna see teeb objektide kirjeldamise ja aruande kirjutamise tunduvalt lihtsamaks. Samuti võib fotolt märgata asju, mida kohapeal ei osatud tähele panna.

Hävinud või kahjustatud hiiekohtade määramine ja piiritlemine on keeruline, heal juhul saab lähtuda reljeefkaardist või vanadest kaartidest. On raske otsustada, kas koht väärrib kaitset või mitte, ning juhul kui väärrib, siis mil määral.

Keeruliseks osutuvad soodes asuvad pühapaigad, näiteks on Üüverest idas asuval madalamal alal hulgaliselt pühaduse ja hiiega seostavaid mikrotoponüüme, kuid nende kõikide läbikäimisel poleks mõtet, kuna pühadusega seostavat pärimust enamike puhul ei esine ja maastikul ei ole ilmselt pühadusele viitavaid jälgi säilinud. Piiritlemine on keeruline eriti juhul, kui on tegemist kompleksse objektiga, mille võimalikku kunagist tähendust ja seoseid ümbritseva maastikuga on praeguste teadmistega raske formuleerida.

4 Ettevalmistustöödele, inventuuridele ja järeltöödele kulunud aeg

Ettevalmistustööd (arhiivitööd): kokku 39 tundi (varem olid arhiivimaterjalid sisestatud).

Välitööd koos teabepäevaga ja ettevalmistusega: 50 tundi.

Järeltööd (aruannete kirjutamine ja täiendamine, objektide ja piiride kandmine kaartidele): 128 tundi

Kokku: 218 tundi.

5 Ülevaade töö tulemuslikkusest

5.1 Uurimise all olnud kohad

Eeltööde käigus eristasime esialgses nimistus Põide kihelkonnas kokku u 75 kindlat, võimalikku ja oletatavat pühapaika (nende seas eraldi arvestatuna komplekside hulka kuuluvad üksikobjektid/toponüümid ja kompleks tervikuna eraldi), samuti loodus- ja muinsuskaitsealused paigad, hävinud paigad, kaartidelt leitud paigad). Paigad said külapõhised kohakoodid.

Siinkohal tuleb märkida, et enamik Põide pühapaikadest olid juba Laura Mäemetsa poolt Kirjandusmuuseumi ERA Kohapärimuse andmebaasi sisestatud ja seeläbi oli neile juba koodid antud. Projekti ettevalmistavas osas loeti kõik teated üle ja moodustati neist Exceli tabel, kus ühe paiga kohta käiv info oli koondatud kokku.

¹ Loksperikohad on kooskäimiskohad, kus pärimuse kohaselt käisid nõiad kuradiga pidutsemas.

Kõikidest kohtadest prooviti 28 maastikul kaardistada, neist 18 sai inventeeritud. Ca 26 paiga puhul võiks lisainfot saades veel potentsiaali olla; ca 33 pühapaika on hävinud, pöördumatult/suures ulatuses kahjustatud või jäänud leidmata puuduliku, tõenäoliselt kaduma läinud info tõttu. Ca 54 koha või mikrotoponüümi puhul pole piisavat alust neid pühapaikadeks lugeda.

Leiti üks arhiivandmetes, trükiallikates või kaartidel kajastamata paik, mis selgus alles välitöödel, see õnnestus inventeerida tänu kohalike elanike küsitlemisele / teabepäeval kuuldule: Kalev Koel näitas kohta Lõhkiste kivide mäe serval Saareküläs, kus olevat olnud püha kivi.

Mõni koht sai lokaliseeritud või inventeeritud ka oletamisi, ajaloolise või uuema kaardiinfo ja maastikulise tõenäosuse põhjal, ilma pärimuse või kohalike inimeste kinnitusega (näiteks Mustla Allikamägi).

Kunagisteks sakraalseteks kompleksideks (suuremateks aladeks mitme objektiga, mis võisid olla omavahel seotud või kuuluda kokku) võib lugeda järgmised kohad/alad:

- 1) Üüvere hiis (Iid) - suur ala, mis koondab paljusid eri nimedega kohti
- 2) Tumala mägi (hiis) koos kahe väikeselohulise kultusekiviga.

Ei märganud **tänapäevaseid kasutusjälgi/ohvriande** mitte ühegi paiga juures, kuid fikseerisime ühe **uustekkelise ohvrikoha** - Pireti kivi Kõiguste külas, KLO4000956 – varasemat otsesõnalist pühaduse pärimust ei ole, kuid kivi kõrvale on puudele linte seotud. Ettekandepäeval kuulsime kohalikelt, et sinna viidud linnid pidavat tagama hea abieluõnne.

Inventeerimise käigus jäi mulje, et inimeste teadlikkus pühapaikadest ja pühadest objektidest on võrdlemisi tagasihoidlik, enamasti neid enam ei teata ja/või on need võssa kasvanud ja unustatud. Samas viis näiteks Üüvere hiie juurde külast algav hoolitsetud väike rajake. Samuti oli hooldatud Kõrkvere Aavakivi ümbrus (KLO4000959).

Põide kihelkonnast on talletatud märkimisväärne hulk pärimusinfot pühapaikade kohta. Eriti rohkesti leidis kihelkonnas pühade kivide pärimust, kuid väga paljud neist on maaparanduse (mõni ka varem, nt varanduse otsimise tõttu) käigus minema veetud või lõhatud. Pühad puud on valdavalt hävinud - alles oli Oti küla Suur Tamm, kuid ka see on tervenisti kuivanud. Randvere küla ravivast türnpuust oli alles vaid türnpuuvõsa, puud ennast enam ei olnud. Samas oli säilinud maahaldja põõsas. Kõige eriskummalisemad ja värvikama pärimusega on loksperikohad, mida on kihelkonnas olnud päris mitmeid (seostuvad erinevate maastikuvormidega – lohkuudega, kividega, allikatega).

Osaliselt käidi läbi ka Üüvere hiieala, kuid hiljem aruande kirjutamisel selgus, et seal on 2023. aasta mais käinud kohal Laura Mäemets ja Mari-Ann Remmel ja Laura Mäemets on sealsete kaitsealuste pühapaikade-punktobjektide kohta kirjutanud Muinsuskaitseametile põhjaliku aruande (vt Mäemets, 2023). Samuti on Üüvere hiiealal käinud ja tähelepanekuid ning fotosid teinud Marek Laimets (2016).

5.2 Varasemast kaitse all olevad kohad

13 pühapaika on Põide kihelkonnas juba loodusliku pühapaigana **muinsuskaitse all**:

- 1) Põi_Audla_01 - Audla ohvrikivi – reg-nr 12413, arheoloogiamälestis,
- 2) Põi_Audla_02 - Audla ohvrikivi – reg-nr 12414, arheoloogiamälestis,
- 3) Põi_Audla_03 - Audla ohvrikivi – reg-nr 12415, arheoloogiamälestis,
- 4) Põi_Kahutsi_01 - Põide arstikivid – reg-nr 12638 ja 12639, arheoloogiamälestised,
- 5) Põi_Käo_03 - Aidamäe ohvrikivi – reg-nr 12418, arheoloogiamälestis, ajalooline looduslik pühapaik,

- 6) Pöi_Käo_05 - Kasemäe ohvrikivi(d) – reg-nr 12416 ja 12417, arheoloogiamälestised,
- 7) Pöi_Pahavalla_02 - Pahavalla lohukivi – reg-nr 12459, arheoloogiamälestis,
- 8) Pöi_Ridala_01 - Särge pao Tohtrikivi/Nõiakivi – reg-nr 12463, arheoloogiamälestis, ajalooline looduslik pühapaik,
- 9) Pöi_Tumala_02 - Tumala Silmakivi – reg-nr 12592, arheoloogiamälestis, ajalooline looduslik pühapaik,
- 10) Pöi_Tumala_ - Tumala ohvrikivi – reg-nr 12593, arheoloogiamälestis, ajalooline looduslik pühapaik,
- 11) Pöi_Üüvere_01 – ohvrikoht Üüvere hiis – reg-nr 12441, arheoloogiamälestis, ajalooline looduslik pühapaik, kaitse all punktobjektina, arheoloogiamälestis, ajalooline looduslik pühapaik,
- 12) Pöi_Üüvere – Ohvriallikas Hiieallikas – reg-nr 12442, arheoloogiamälestis, ajalooline looduslik pühapaik,
- 13) Põide kultusekivi – reg-nr 12642, arheoloogiamälestis.

Kolm pühapaika on **looduskaitse all**:

- 1) Pöi_Kõrkvere_01, Aavakivi - Kõrkvere hiidrahn KLO4000959,
- 2) Pöi_Liiva_01, Liiva rändrahn - KLO4000522,
- 3) Pöi_Oti_02, Suur tamm - KLO4000959.

Kolm pühapaika jääb **kaitse- või hoialadele või mälestise kaitsevööndisse**, kuid pole kaitse all eraldi objektina:

- 1) Pöi_Mustla_02, Allikamägi - Kahtla-Kübassaare hoiala KLO2000309,
- 2) Pöi_Kärneri_01, Viinuallikas, 634:ALL:001; Väikese väina hoiala KLO2000341.
- 3) Pöi_Kärneri_02, Ohvrikivi - Tornimäe vana surnuaed, MK reg nr 4157.

5.3 Maa- ja Ruumiameti pärandkultuuri kaardirakenduse (edaspidi pärandkultuuri kaart) objektid

Pärandkultuuri objektidena olid juba Maa- ja Ruumiameti pärandkultuuri kaardirakendusse (edaspidi pärandkultuuri kaart) kantud järgmised (kaitseta) pühapaigad:

- 1) Pöi_Ardla_01, Ugi auk, 634:KAR:001,
- 2) Pöi_Kärneri_01, Viinuallikas, 634:ALL:001,
- 3) Pöi_Põide - kohakood puudub, Hiiemägi, 634:HII:001, (mäel asub Oti Suur tamm)
- 4) Pöi_Saareküla_01, Lõhkiste kivide mägi, 386:HII:001,
- 5) Pöi_Saareküla - kohakood puudub, Hiieammik, 386:HII:002 (hävinud)
- 6) Pöi_Tumala_01, Tumala mägi, 714:HII:002,
- 7) Pöi_Välta_02, Sepa kivi, 634:KIV:001,

5.4 Maa- ja Ruumiameti looduslike pühapaikade kaardirakenduse (edaspidi looduslike pühapaikade kaart) objektid

Looduslike pühapaikade kaardile olid juba kantud:

- 1) Pöi_Kahutsi_01, Püha kivi,
- 2) Pöi_Käo_01, Püha kivi,
- 3) Pöi_Kärneri_01, Viinuallikas,

- 4) Pöi_Liiva_01, Tumala-Liiva suurkivi,
- 5) Pöi_Orinõmme_02, Silmaallikas,
- 6) Pöi_Oti_02, Hiimägi (andmestikuis kui Suur Tamm), mägi jääb Põide küla piiresse
- 7) Pöi_Ridala_01, Tohtrikivi,
- 8) Pöi_Saareküla_01, Lõhkiste kivide mägi,
- 9) Pöi_Tumala_, Lohukivi,
- 10) Pöi_Tumala_01, Tumala hiis,
- 11) Pöi_Tumala_02, Silmakivi,
- 12) Pöi_Üüvere/Kahtla_01, Üüvere hiis,
- 13) Pöi_Üüvere_06, Hiieallikas.

6 Üldine hinnang kohalikele oludele, rahvastiku järjepidevusele ja teadmistele pühapaikadest

Kihelkonnas on palju metsasid ja rabasid, põliselanikke on veel võrdlemisi palju, kuigi paljud külad on tühjemapoolsed ja palju on suvilaid. Need, kellega jutule saime, teadsid ümbruskonna loodusest palju, kuid pärandkohti väga hästi ei tundnud. Teatakse teada-tuntud kohti, mis on näiteks muinsuskaitse või looduskaitse all ja kuhu viivad viidad, kuid arhiiviallikates kirjas olevaid teateid ei teata. Ettekandepäeval küsiti ka kohaletulnutelt pärimust nende kodukandist, kuid midagi uut keegi ei teadnud. Küll suudeti aga kohalike abiga täpsustada Levala pao asukoht ning teada anti kahest potentsiaalsest arheoloogiakohast (Kalmed Kakuna küla juures ja Talila külas).

Hiljuti on antud piirkonnas looduslike pühapaikadega tegelenud Ahto Kaasik, kelle panus aitas mõningaid kohti leida, kaardistada ja kirjeldada. Kogukonna ärksam osa väärtustab kohalikke loodusväärtusi, sh pühapaiku, kuid selleks tuleks nende kohta käiv info tavainimestele kättesaadavamaks teha. Kasulikke juhiseid andsid kohalikud elanikud [REDACTED]

7 Inventeeritud kohtade nimestik

Kohapärimus on inventeeritud kohtade puhul välja toodud aruandega kaasas olevas failis.

- 1) Pöi_Ardla_01 – **Ukku õu** – lokaliseeritud kaardil, täpsustatud maastikul;
- 2) Pöi_Audla_05 – **Äiu kivi** – lokaliseeritud M. Mägi uurimuse ja kohalike abiga, täpsustatud maastikul;
- 3) Pöi_Kõiguste_04 – **Maahaldja põõsas** – lokaliseeritud Ahto Kaasiku uurimuse ja kohalike abiga;
- 4) Pöi_Kõrkvere_01 – **Aavakivi** – lokaliseeritud kaardi ja kohalike inimeste juttude põhjal;
- 5) Pöi_Kärneri_01 – **Viinu-allikas** – lokaliseeritud kaardil ja välitöödel kohalike abiga, täpsustatud maastikul; aruande kirjutamise käigus selgus, et varem on kohal käinud ka Ahto Kaasik;
- 6) Pöi_Kärneri_02 – **Kalmemäe ohvrikivi** – lokaliseeritud välitöödel kohalike abiga;
- 7) Pöi_Liiva_01 – **Suurekivi** – lokaliseeritud kaardil, täpsustatud maastikul;
- 8) Pöi_Maasi_01 – **Miksi ohvrimänd/kivi** – lokaliseeritud kaardil, täpsustatud maastikul;

- 9) Pöi_Orinõmme_02 – **Silmaallikas** – lokaliseeritud Ahto Kaasiku uurimuse ja kaardi põhjal, täpsustatud maastikul;
- 10) Pöi_Oti_02 – **Suur tamm** – lokaliseeritud kaardil, täpsustatud maastikul; aruande kirjutamise käigus selgus, et varem on kohal käinud ka Ahto Kaasik;
- 11) Pöi_Randvere_01 – **Randvere Hiievälja auk** – lokaliseeritud Ahto Kaasiku uurimuse ja kohalike abiga;
- 12) Pöi_Randvere_02 – **Villemi raviv Tärnpuu** – lokaliseeritud arhiivandmete ja Ahto Kaasiku uurimuse põhjal;
- 13) **Ruhve Pihlatsi kivi** – lokaliseeritud Ahto Kaasiku uurimuse põhjal;
- 14) Pöi_Saareküla_01 – **Tammemägi/Lõhkiste kivide mägi** – lokaliseeritud välitöödel kohalike abiga;
- 15) Pöi_Tumala_01 – **Tumala mägi** – lokaliseeritud kaardil, täpsustatud maastikul, vajalik muinsuskaitseala laiendus;
- 16) Pöi_Välta_02 – **Sepa kultusekivi** – lokaliseeritud kaardil, täpsustatud maastikul;
- 17) Pöi_Üüvere/Kahtla_01 – **Üüvere Hiis** – lokaliseeritud A. Kaasiku uurimuse ja kaardi põhjal, täpsustatud maastikul, vajalik mälestise laiendus;
- 18) Pöi_Üüvere/Kahtla_02 – **lieaid** – lokaliseeritud kaardil, täpsustatud maastikul. Eelnevalt on koha peal käinud ka Laura Mäemets, kes tegi Üüvere hiiest ekspertiisi muinsuskaitseametile (mai 2023).

Lisaks inventeeriti veel Pöi_Kärneri_01 – **Mädaallikas** – mille puhul ei ole tegemist pühapaigaga. Ka **lieaia** näol pole tegemist iseseisva pühapaigaga, vaid selle elemendiga.

8 Kohad, mida ei õnnestunud inventeerida

8.1 Lisauuringuid vajavad/ebamäärased kohad

- 1) Pöi_Kahtla_04; 05 – **Riiksoone, Riiksoone nurk** - Riiksoon on Maadevahe jõe kõverduse nimetus, mis on Liiva p. juures, kus Maadevahe jõgi on sügavam. Riiksoone soone nurk on iie lõunaosa terav nurk, mis ulatub Liiva p. juure ja vastu Riiksoont. EKIKN pöi eki1 si-sü [128] (915539); EKIKN pöi eki1 ri-rü [33] (914487) Maadevahejõge on nimetatud ka Pühajõeks.
- 2) Pöi_Kahtla_12 – **Punane auk** (vesine auk või allikakoht Hiies, sealt algab Riiksoon) EKIKN pöi eki1 ri-rü [32] (914485)
- 3) Pöi_Kahtla_ – **Tuurupao mägi ja auk** - oletatav asukoht ca XY: 6474195.76, 439299.97?, piirneb hiiealaga, võimalik seos äikesejumal Thoriga. Teada on vaid toponüüm.

(lid): lid

gen. lie, ill. lide, iness. lides, elat. liest

'soohm.' krt. 13-20 x 25-23-16-14 y 17-4-1-6

Üüvere ja Kahtla k. hm. On soine maa, mil kohati kasvab puid. lies on mõned allikad ja mäekünkad. - Rahva arvamusel j. on muistne pühakoht. Põhjas ulatub vastu Üüvere krjm, kus on Nikri-Ansu saat. Idas vastu Üüvere krjm, kus on Leeduväli, Osjapao mägi ja Tuurupao mägi ning Igalapao mägi. EKIKN pöi eki1 b-j [71/3] (908119/23) < Põide khk., Üüvere k.

- 4) Pöi_Kapra_ kohakood puudub - **Metsiku mägi**. Tõenäoliselt seostub Metsiku-kultusega, mis oli 19. sajandi I poolel ja varem omane Saaremaale Holzmayeri järgi (vt Västriik 1996). Selle keskkoha tähistav koordinaadistik: X: 6482135, Y: 442250. Paik kajastub vanal Põide khk-a kaardil EAA.2072.3.397 leht 1 (1776) nimekujul *Metziko mägi*. Selle kaardi järgi jääb sellest mäest u 360 m kagu poole ka üks Alu-nimeline paik – Aluniidu mägi (vanal kaardil nimekujul *Aloniitu Mägi*). Aluniidumäe keskkoha tähistav koordinaadistik: X: 6481912, Y: 442526.
- 5) Pöi_Koigi – **Jumalatamme mägi**. Koosneb kahest ühesuurusest künkast (lääne- ja idapoolse küngas, küngaste vahel on orund). Selle idapoolse künka keskkoha tähistav koordinaadistik: X: 6483870, Y: 443760. Selle läänepoolse künka keskkoha tähistav koordinaadistik: X: 6483889, Y: 443705. Paik kajastub Põide ja Koigi mõisate kaardil EAA.3724.5.2384 leht 1 (1888-1889) nimekujul *Imalatamme Meggi*. Nimetatud mägi kajastub selle kaardi 5. leheküljel. Hilisemaid pärimusandmeid ei ole teada.
- 6) Pöi_Kõiguste_01 – **Suure Tõllu kivi; Piretikivi** – Piret (korra ka Linda; Maret) pillas kivi varbale, nutust tekkis Naistesoo (mis piirneb loode pool lie-heinamaaga) või Maadevahe jõgi (mida ka Pühajõeks nimetatud). Kivi juurde on tekkinud uus kombestik, kivi kõrvale puudele on linte seotud. Kiviga seotud vanema pärimuse põhjal ei saa välistada, et kivi ja ümbrust on ka kunagi varem pühaks peetud, vaja oleks veel andmeid analüüsida ja võrrelda, kohalikke küsitleda. Praegustel andmetel jääb oletuslikuks. ERA II 233, 243 (1), jpt. Võrreldav Kõrkvere Aavakiviga/Vanapagana naise kerisekiviga, mis sai inventeeritud.
- 7) Pöi_Kõiguste_05 – **Meeritsa kivi**, tasuks veel otsida, küsida. Liitsa t on olemas. *Keigusti lahtes Litsa lõuas asub kivi, rahvas kutsus seda kivi "Meeritsa" kiviks Selle kivi pääle viidi need veed ja asjad millega merest hakanud haigeid pesti või muljuti Selle kivi pealt ei tohtind ka midagi ära tuua Rannaelanikud ja kalamehed panid selle kivi peale eriti palju asju, selleks, et nad ei jääks merepeal merehaigeks ja ka kalasaak rikkam oleks See kivi on lammaste karjamaal, sellepärast karjused ei tohtinud oma loomi sinna ligidale lasta, ega ka ise seal läheduses viibida. ERA II 233, 459/61 (2) < Põide khk., Laimjala v., Kingli k., Ärbli t. - Voldemar Laheäär < A. Põllas, 49 a. v. (1939)*
- 8) Pöi_Kõiguste - Kohakood puudub. - **Lokspõha nukk** - *Teine söuke koht olnd jälle Kõigustes Lokspõha nukk, seal olid jälle söuksed noia sarnased koos käind, ööseti käind, jälle söitnd lõukude ja onngude selgas. Salaja köidud. Emakeele Seltsi korrespondentide tekstid (KT) EMSUKA KT0242 - Anna Kivi, s 1884, Asva küla Alangu t, 1972, lk 118, 120.*
- 9) Pöi_Laimjala_02 – **Ohvrikivi meres** – külas on palju suuremaid kive, kuid pole võimalik täpsemalt määratleda, millise kivi kohta pärimus käib.
- Maa-aljad - visked või kärnad. Ei tea, kust ned tulavad, aga neid uhatletse ju, muidu nad kao ää mette. Mina'p tea mette, mis moodi (uhatletse). Laimlas oli üks vana inime, tal oli meres seoke kivi, viis selle kivi peale, (vee), millega ta neid (maa-aljaid) pesi ja siis kadusid ää. ERA II 130, 596 (14) < Põide khk., Uuemõisa v., Levala k. < Põide khk., Laimjala v. - M. Viidalepp < Reediku talu vanaperenaine, 80 a. (1937)*
- 10) Pöi_Pahavalla_01 – **Torupillimägi** – võimalik, et mägi ühtib Pahavalla linnusega (mälestis regnr 12460). Käidi kohapeal, kuid ei inventeeritud ebamääraste kohaandmete tõttu. Võib olla nii rituaalne koht kui kalme.

- *Torupilli mägi saanud oma nime torupillimängija Jaani järgi. RKM II 266, 493 (5) < Põide khk., Audla kolhoos - Orest Koel < töörahva käest (1969)*
 - *Torupilli mäelt midagi leitud. AK Pöi Põide kihelkond. A. Tiitsmaa, 1922. Lk 64*
 - *Torupilli mäel tantsiti ja mängiti torupilli, ka mäe alt kuulnud tantsu; must pull lükati auku pattudest vabanemiseks. E 41458/9 < Põide khk., Tornimäe - Joann Prooses (1901)*
 - *Siin ligidal on Torupilli mägi. See nimi olevat tulnud sellest, et kunagi muistsel ajal läinud seal kaks pulmaväge vastamisi, olnud suur taplus. RKM II 103, 188 (117) < Põide khk., Laimjala k/n, Pahavalla k., Tooma t. - Ingrid Rüütel < Feodor Rüütel (1961)*
 - *Mustla küla ja Pahavalla vahel põllal on Sajamägi ja Torupillimägi. Torupillimäel on näha kivi peal torupilli, sääl kõrval pruudi kirst. Need on sinna jäänud, kui kaks pulma väge olid vastamisi läinud. Siis oli tõusnud nende vahel suur tüli. Teine neist põgenenud ja jätnud torupilli ja pruudi kirstu sinna. Torupill on näha kivi pääl, pruudi kirst kõrval, samuti kivist. Sajamäele oli aga jäänud saavanem. Saavanem oli olnud väljast pruudi isa. Sajamäelt on leitud naisterahva kaela helmeid, surnu hambaid, samuti pealuid ja teisi konte. Ka oli leitud surnu kirstu otsa laud. Need leitud kui võetud säält kruusa. ERA II 233, 511 (1) < Põide khk., Laimjala v., Lahe k., Kaasiku t. - Helmi Kaasik < Anna Kaasik (1939)*
- 11) Pöi_Paju-Kurdla (?) Kohakood puudub. - **Tammemäe allikas** – Lokspärikoht. Ebamäärased kohaandmed, vajaks küsitlemist, tekst sai teatavaks pärast välitööde lõppu. *Sii olid enne olnud kohe sõuksed noimise kohad. Meite küla maal pole neid olnud. Aga seal Kurdla karjamaal Tammemäe allikas ööti olnud, seal noiad pidand ööseti pidusi, lõukute selgas sõitnd seal allika ääres ja allika õmber.* Emakeele Seltsi korrespondentide tekstid (KT) EMSUKA KT0242 - Anna Kivi, s 1884, Asva küla Alangu t, 1972, lk 118, 120.
- 12) Pöi_Randvere – kohakood puudub. **Jürispeaauugu kivi** Tõnise t karjamaal – liukivi. Ebamäärased andmed, vajab lisauuringut. ERM KV 59, lk 213, nr 99., ERM-ile 13.08 1943 Korresp. Maripuu Evald, Laimjala v, Randvere k, Saaremaa, Põide khk
- 13) Pöi_Randvere - kohakood puudub. **Varsamäe kivi** Aaviku t karjamaal – liukivi. Ebamäärased andmed, vajab lisauuringut, vajab lisauuringut. ERM KV 59, lk 213, nr 99., ERM-ile 13.08 1943 Korresp. Maripuu Evald, Laimjala v, Randvere k, Saaremaa, Põide khk
- 14) Pöi_Tumala_06 – **Pihlamägi, iiekivi-lokspärikivi**– vajab täiendavat kaartide uurimist ja kohalike küsitlemist. Pigem kohta kardetakse, pühadus seostub Pihlamäel olnud hiiekiviga. Käidi ka maastikul, kuid ühtegi kindlat kohale viitavat tunnust ei leitud.
- *Tumala Pihlamäe all iie kivi juures oln kena kõrb obu - mu emaisa näin - öösi - kena kõrb obu, läin metsa, nii et kabjad plaksund ja rauad and tuld. ERA II 298, 457 (5) < Põide khk., Uuemõisa v., Mihamäe k., Sepa väikekoht - R. Viidalepp < Melaani Oopkaup, 58 a. (1937)*
 - *Tumala metsas, Pihlamäe taga oli maailmatusuur lai kivi - Loksbäri kivi, siit minnes pahemat kätt. Seal olla vaimusi nähtud. Üks langetõbine laps käis seal kivi juures, jooksis kolm korda ümber kivi. ERA II 298, 457 (3) < Põide khk., Uuemõisa v., Mihamäe k., Sepa väikekoht - R. Viidalepp < Melaani Oopkaup, 58 a. (1937)*
 - *Paisetearstimise kivi. See paisetearstimise kivi on nõnda Ariste Välja (Põide khk.) poolt minnes Kõõla (Orissaare) poole. See oli niisugune ümarik kivi. Väga suur ta pole just olnud. See kivi oli iseäralik selle poolest et tal oli niisugune ümarik lõhk sees. Sinna kogus ikka vihmavesi. Või toodi sinna kohe vett paisete arstimise jaoks, ma just täpselt ei tea. See on aga tõsi et vesi seal sees oli ja sellega arstiti. See on ka tõsi et sinna kogus vihmavesi ja sellega arstiti ka. Siis see oli see kivi. Palju nüüd sellest kivist kuulda pole. Seal arstiti siis nõnda, et võeti üks rava tükk ja õõruti sellega see vihmavesi läbi. See pidi siis see kunts või nõidus olema, vat muidu pole mõjund. See läbiõõrutud vesi võeti*

siis ühte nõusse ja pesti sellega. Jah, nühti üsna kõvasti, siis pidi paremini mõjuma. Teind ka niisugune arstimine igakord terveks kohe. Kui kohe ei mõjund, pestud mitu korda. ERA II 275, 14/5 (3) < Põide khk., Sundimetsa k., Paovärava t. - Jaan Ratassepp < Ann Muul, 81 a. v. (1940) - Selle teksti seostumine Pihlamäega on küsitav, pigem on teine koht

15) Põi_Viltina_01 - **Virvi allikas** – nahahaiguste ravi, annid. Kohaandmed on ebatäpsed, pole võimalik öelda, kas on säilinud.

- Viltina küla karjamaal roolahe ääres on Virvi allikas, mida kasutati ohatlemiseks. Selleks viidi allikasse kärnapesuvett, millele lisatud hobusenaelapäid, vanu rahasid või hõbedakaabet. Allik jooksis otse põhja sisse. Jutustaja on allikat näinud lapsepõlves ja ei tea, kas ta on praegu alles. Praegusajal ohatlemist enam ei vajata. ERA II 232, 477 (12) < Põide khk., Laimjala v., Randvere k. - Saaremaa Reaalkool (1939)
- Allikas Viltina külas
- Viltina küla lähedal mere ääres on üks allikas just niisamma inimeste arstimise koht olnud, üks kord kui allikas oli rohtu muda ja pori pailu täis olnud siis küla noored inimesed olid allikad puhastand teised olid ika äärelt rehade ja kookudega tõmmand üks noor mees oli sees olnud ja pori välja ajad ja oli omale kõik sugu asju välja toond rahasid ja raua tükkisid aga pois oli ka nii raskesti haigeks jäänd et pole enam miskid asi aidand, ma ei mälete enam kas oli vist ära surnud. ERA I 4, 354 (9) < Põide khk., Laimjala - Aleksei Lesk (1932)

16) Põi_Väike-Rahula_03 – **Suurtekivide mägi e Tondikividemägi** (Pihate mäe põhjapoolseim osa) – muistne kalmekoht? Tondikivi on sage nimetus ka ohvrikivide puhul, siinsel juhul kinnitust pole. Pihati nimi tuleneb tõenäoliselt Pühatist, mis on Saaremaale omane termin seoses pühapaikadega. Koht vajaks lisauuringuid. EKIKN eki1 pi-pu [6] (913211)

17) Põi_Väike-Rahula_03 – **Pihatimägi Pihate heinamaal** - Pihati nimi tuleneb tõenäoliselt Pühatist. EKIKN eki1 pi-pu [6] (913211)

18) Põi_Üüvere_03 – **Hiiemäe tiik** – Hiiemäel on teada kaitsealune ohvriallikas (mälestis reg-nr 12442), kas võib sellega ühtida?

- lie mägi. Ak. Põide, Laimjala v. Üivere kl. Säält olla leitud mingisugune katel ja puss nuga vask peaga. Mäe ligidal olla kuulu järele tiik olnud milles ohvri loomi pestud. lie mäel olla põletamise jälgi ja kivistunud verd. Asukoht Üivere kl heinamaal. Praegu kardeksegi veel lie mäel tonte ja ei juleta pimedas sinna minna. AK Põie Põide kihelkond. A. Tiitsmaa, 1922. Lk 52
- Põides Laimjala (~Laimla) vallas Üivere külast lõuna poole. Seal leiduda kivistanud verd. Olla näha põletamise jälgi. Kusagil mäe ligidal olla tiik kus ohvri loomi pestud. Mägi on kaetud väikse tamme-, metsõunapuu ja sarapuu võsastikuga. Eelmainitud asjust midagi silmu ei paista. Mäel kardetakse tonte; ei juleta pimedal ajal sinna minna. E, StK 12, 30 (30) < Põide khk. - A. Tiitsmann (1922)

19) Põie_Üüvere_28 – **Liukivid** – ilmselt kuskil alal alles, vajab täiendavat kaartide ja allikate uurimist.

- (Liukivid): Liukivid

krt. 14-20

x 21,5; 126,5

Kaks raudkivi Üüvere krjm. kaguosas Luhamäe ääres, milledelt karjalapsed lasevad liugu. EKIKN põi eki1 li-lü [98] (911117) < Põide khk., Üüvere k.

- (Üüvere krjm.): Üüvere karjam

krt. 13-20

x 25-31-30-32-26-15-25; y 20-17-14-9-0-0-10

krt. 14-20

x 25-22-15-14; y 132,5-124-126-132,5

Terve k. krjm. Põhjas ulatub vastu Kahtla k. krjm., idas vastu Üüvere k. põlde ja Kõigusti asund. krjm., lõunas vastu Orisaare-Kuresaare maanteed ja läänes vastu hm-d (lide).

Paikade nimed Üüvere krjm. on järgm.

Nikri-Ansu saat, Ussimägi, Anebeaugu mägi, Leeduväli, Niidiotsa-mägi, Suurte-aavade mägi, Väikste-aavade mägi, Rõõgasaat, Kiibuniit, Pitkaaugu mägi, Ümargune auk, Uus einaru, Pitkanina auk, Rõõgaskivide mägi, Kestlabe väli, Sõela-mägi, Searohu-küngas, Osjapao mägi ja auk, Tuurupao mägi ja auk, Igalapao mägi ja auk, Rannandi mägi ja auk, Luhaauk, Liivavälja mägi, Liivavälja soo, Riiksoone soonenurk, Liukivid. EKIKN põi eki1 õ-ü [102/4] (918013/7)

- 20) Põi_Üüvere_30 – **Tamm** – võimalik, et alles, kuid vajab täiendavat informatsiooni.

- *Hiiemägi, Üüvere küla "Hiies". Seal asub jändrik tamm, mille juures kolm "ohvrikivi". Vanade Üüvere külameeste jutu järele viidud arvatavasti aastavahetuse ajal ohvrikividele andeid mitmesugustele jumalatele. Ohvriks viidi peamiselt põllusaadusi. ERA II 232, 491 (20) < Põide khk., Laimjala v., Üüvere k., Sõõru t. - Endel Tarkpea < Elisabet Vibu, 75 a. v. (1939)*

- 21) Põi_Väike-Rahula_02 – **Arstikivi** – kohaandmed on väga ebamäärased, vajab täiendavaid uuringuid.

- *Kivi Väike-Rahula põllul. Põide kihelkonnas Väike-Rahula küla põllul pidavat olema üks kivi, mille juures käidud arstimas. Kivi ise väga suur ei olevat. Kord viidud sinna kivi juurde arstimisele üks kohalik elanik Julius. Tal olnud käe peal kihelused. Teda viinud sinna kivi juurde üks vanaeit. Ta pannud poisi haige käe kivi ääre alla vihmaveest uuristatud auku ja hoidnud seda seal tüki aega. Selle toimingu juures pomisenud ta ise arusaamatuid sõnu. Jutustaja praegu täpselt ei mäleta mis selle rahvaarsti nimi olnud. ERA II 232, 83 (64) > Põide khk., Põide v., Tumala k., Välja t. - Jaan Ratassepp < Marie Kallas (1939)*

- 22) Põi_Üüvere/Kahtla_07 – **liessookünk** – osa suuremast hiiealast lid.

Kahtla küla karjamaa piiridest ja sealsetest kohanimedest, mh lie heinamaa, lie aid, liessoo EKIKN põi eki1 kaa-kam [130/2] (908757/61) < Põide khk., Kahtla k.

- 23) Põi_Üüvere/Kahtla_08 – **liessoo allikas** – osa suuremast hiiealast lid.

- 24) Põi_Üüvere_09; Põi_Üüvere_10 – **Leeduniit ja Leedu allikas Leeduniidus** – toponüüm viitab Saaremaale omasele rituaalsele leedutule tegemise kohale, kirjeldatakse kui kohta suuremal pühal hiiealal. Leeduniit umb. XY: 6474796.79, 439603.28, vt EAA.2072.3.426d leht 41 foolio 1. Aruannet kirjutades selgus, et Marek Laimets on Leeduniiti külasthanud, allikat siiski ei tuvastanud.

Üüvere Hiiemäe ja Leeduniidi servaala soo juures. Foto Marek Laimets 2016

- 25) Põie_Üüvere_07 **Umballikas** - EKIKN põie eki1 u [37] (916737) on Küniniidu põhjaäärel ja on kujult ümmargune allik. Küniniit on lie osa. Veidi lõunapool on Leeduniidus Leedu allikas.
- 26) Põie_Üüvere_13 – **Pihat** – kohaandmed ebamäärased, täpset kohta ei õnnestunud tuvastada, võimalik, et on kuskil metsas alles. Toponüüm tuleneb arvatavasti Saaremaal esinevast *pühatisõnast*. Aruande kirjutamise ajal selgus, et Marek Laimets on varasemalt paika küllastanud. *Pihat lie põhjaosas, vastu lie aida, Küniniitu, Leeduniitu, Sambliaukude-pealset ja Madararupealset EKIKN eki1 pi-pu [36] (913271) < Põide khk., Kahtla k.; EKIKN põie eki1 b-j [71/73] (908119/23) < Põide khk., Üüvere k. Pühapaik ehk allikaline heinamaa lid, kus mitmesuguste nimetustega kohad (liessoos, Umballikas, Leeduniit ja -allikas, Pihat, liemägi jt)*

Üüvere Pihate mäe vaade. Foto Marek Laimets 2016

8.2 Hävinud, pöördumatult kahjustatud või leidmatud kohad

- 1) Põie_Audla_04 – **Ala kivi** – ilmselt maaparanduse käigus lükatud põllukivihunnikusse, inventeerimise käigus maastikul tuvastada ei õnnestunud.

- *Muinsus- ja ajaloolisi mälestusmärke Põides*

[---] Veel üks tähtsamaid ohvrikive on Audla küla „Kullimardi“ talu karjamaal. See on ilma kunstlike lohkudeta kaunis suur kivimürakas. Keset kivi on pikuti suur loomulik lohk, mis vihma ajal vett täis kogub, mida omal ajal (võib olla nüüdki) tarvitatud arstirohuna. Kivile ohverdatud raha ja metallasju, nagu hobuseraudu, vanu naelu jne. Ohvleid ära viia ei tohitud, karte» et viija saab sama haiguse, mille eest asi omal ajal kivile ohverdatud. Siia juure võib lisada, et ebauska haiguste arstimisel ei avaldunud mitte ainult mõnedel teatud kividel ohverdades, vaid isegi puudele viidi „ohvrit“. Tean oma kodukohast Muhus, et mõnigi, enamikult naisterahvad, kel hambad valutasi, viisid haiget hammast uuristades veriseks saanud orgi õhtul metsa pihlakakoore vahele, uskudes, et siis hammas saab terveks. Mine tea, ehk „usk aitas“.

Meie Maa (1919-1944), 8 september 1928

- *Audla küla Kullimardi talu karjamaal olev ohvrikivi [] alal. Kivil oli 2. kopikaline ost raha, 1. margane suitsunud [] raha, 1924. aastal löödud, kuus poolt ja üks terve hobuseraud [], raud naelu, klaasi kilde, raud traati ja üks ukse hinge k [] Lohk on kivil sügav ja pooleni haiseva mudaga täidetud - [] se ajaga seisab selles alaliselt vesi. Kivi terveksstegeva võimu [] usuvad isegi nooremad inimesed kindlasti. Kindlad teated on säält paari aasta eest abiotsimas käidi. Arvatavasti tehaks [] ka praegu. AK Põie Põide kihelkonna muististe seisukord 1928. a. suvel. H. Kõrge, 1928. Lk 7*

- *Ohvri kivi (aukudeta)*

Ak Audla kl Kullimardi tl karjamaal

Kivi on rahva suus "Ala kivi" nime all tuntud. Ta on 2,75 m pikk, 2 m lai ja umbes 0,3 m maapinnast kõrgem. Keset kivi on pikuti suur lohk mis vihma ajal vett täis sajab. Seda vett tarvitakse arstirohuks. Pestakse sealsamas haigeid kohti ehk viiakse vett koju. Kivile ohverdakse raha ja väärtuseta metall asju nagu pooli hobuse raudu vanu naelu jne. Kes neid sealt võtab saab sama haiguse mille käesolev asi ohvri näol on arstinud. AK Põie Põide kihelkond. A. Tiitsmaa, 1922. Lk 51

- *Ohvrikivi Audlas Kullimardi talu maal, keskel suur lohk, sealt vett arstirohuks koju ehk pestakse haigeid sealsamas. Ohverdatakse tühja tähja. E I 30 (221) < Põide khk. - A. Tiitsmann*

- *Põide Audla k. Kullimardi t. maal on ohvri kivi mida rahvas kutsus „Ala kiviks“. Kivi on 2,75 m pikk, 1 m lai ja umb. 35 cm kõrge. Keset kivi on suur lohk, millesse vihma ajal vett kogub. Selle veega pestakse kärnu ja peale pesemist visatakse sinna mõni vana raha ehk mingi muu vana metalli tükk ohvriks. Keegi neid ohvriesemeid sealt võtta ei tohi, siis saab sama haiguse omale, millest ohverdaja lahti saanud. Ometi olnud hiljuti üks noormees nii julge, et sealt rahasid toonud ja pole ka haigeks jäänud.*

Haiguse arstimisel koju minnes pole tohtinud ka tagasi vaadata. Siis jäänud tervis tulemata. E, StK 12, 13 (13) < Põide khk., Ihometsa k. - A. Tiitsmann < Ivan Riim (1922)

2) Pöi_Ariste_01 – **Silmaallik** – lokaliseeritud kaardil, kuid maastikul selgus, et on kinni kasvanud.

- *Ümbruskonnas teatakse palju Ariste silmaallikast rääkida ja selle vee tervendavas mõjus ollakse veel praegu veendunud. Allikas jookseb vulinal kingu seest välja. Hiljaaegu on allikas nähtud raha, mis sinna abisaajate poolt visati. Teed juhataja naine räägib, et üks tüdruk korjanud kord allika põhjast rahad ära, kuid tagajärg olnud see, et tüdruku silmad jäänud haigeks ja on praegugi haiged. RKM II 86, 600/1 < Valjala khk, Ariste k – Selma Lätt, kogumispäevik (1959)*

3) Pöi_Kapra_01 ? **Mungakivid** – 3 ohvikivi metsas – asukoht ebaselge. Üks Mungakivi on Jaani khk.

Kolm neidu. Suurtest kividest Põide kihelkonnas Tumala marjasoo keskel arutee ääres, mõni sada sülda ühest teisest eemal, seisavad kolm suurt kivi, mida rahvas Mungakivideks hüüab. Nendest räägib rahvas nii: Kolm neidu vedanud Karja kiriku juures kihla, et nad ühe kella lööma vahe ajaga tahavad Põide kirikule jooksta. Kui nad seda ei saa, siis jäävad nad kiviks. Kui nad sinna kohta saanud, hakatud kella helistama ja neid jäänud kiviks. Kes nendest kividest mööda läheb, viskab ikka midagi nende peale ohvriks. Kes muidu mööda minna, eksida metsa ehk soosse ära. H Jõgever 1, 172/3 (146) < Karja khk – V. Mägi (1889/90), vt ka Mungad tapetud, kivid Kapra maal ERA II 233, 363/4 (8)

4) Pöi_Oti_03 – **Levala pao** – teabepäeval kuuldi kohalikelt küll koha kohta, kuid maastikul käies selgus, et ühtegi iseloomuliku märki maastikul säilinud ei ole. XY: 6485992.27, 444395.81.

- *Levala pao on üks vana lokspärikoht ja lokspäri rahvas keind seal ikka koos. Kinglist üks naine olle olnud raskejalgne ja põle ise soand Nääribe ööse lokspäri minna, siis ta kutsund oma sulase ja raakind asjad sellele kõik ää. Perenaine ütlend, et võta omale üks ropsemöek käde ja mine toa taha. Seal ootab üks sokk. Istu aga selle selga ja küll see sind kuha peale viib. Aga oota ede, et sa mette Jumala nime ai nimeta. Sulane oadand, ete põle ropsemöeka leind, siis võdnd raudmööga. Kargand toataga soku selga ning see pand leikama. Läind keske Levala paod. Seal olnud akist üks suur ning tore maja. Sölle ede jäänd seisma. Sulane roning maha ja läind sisse. Seal söödud ja joodud ning keskid põle täda tähele pannund. Tal olnud koa köht tühi ning istund siis laua taha ja akand sööma. Söönd köhu täis ja vaadand, et väga ead makki jäänd veel üle, siis pistnd ühe tüki test pöue. Soand tesed siis söönd soand, siis tulnd kõik oma möekadega välja ning akand nendega vehkima. Ta löönd oma raudmögaga koa sega aga põle oolind kedagid. Teised kartnd kõik ta möeka ning oiatand, ete õige kurjasti: "Raudteraga mees ole tasa!"*

Soand nad nõnda koa tükk aega jännand, siis tulnd kolm-neli siniste riietega saksa ning akand kõikide nimesi üles kirjutama. Igaühe kääst tahetud nimetissõrmest kolm tilka verd saaja. Söllega kirjutud siis nimi kuradi kirja üles. Viimaks tulnd sölle sulasemehe käde koa järg. See põle tahnd oma verd anda mette ütlend, et ta on oma perenaise eest, see põle soand söukste asjade pärast tulla. Siis aketud täda koa teiseks lokspäriks tahtma, ete nimi peab üleval olema, muidu äi soa lokspäri. Sulane öhkand ise et oidka Jumal sölle eest kui jälle peab tulema. Nõnda kut ta Jumal oli ütlend olnud puhas kadund ümbertrinki ning mees olnud tuit üksi keske Levala paod. Küll ta kirunud siis ennast ja teisi. Aga põle aidand midagid, kut pannund põntsima kohe Levala küla. Läind Levala kõrtsi ja jäänd ööseks sõnna. Pärast ütlend perenaisele, et äi ma änäm äi lähe söukse koha peale. See taplend, ete mis sa kuri vainlane sõst Jumalast siis nimetasid. Ise aga

luband teise korra oort kohe jällegid loksperile minna. ERA II 232, 255/9 (39) < Põide, Põide v., Otimõisa as. < Valjala khk., Valjala v. - Ilmar Kaal < Melania Viil (1939)

- 5) Põie_Laimjala_03 – **Preili tamm** – kohaandmed on ebatäpsed, info minevikuline, tõenäoliselt enam seda pole; ravitoimeline puu.

Laimjala haavikus oli vanasti tamm. Seda tamme inimesed hüüdnud "preili tammeks". Selle tamme raa külge oli ennast ära poonud üks Saksa preili. Kui midagi paha oli külas juhtunud või mõni ära võlutud, toodud selle tamme pealt lehti, keedetud vee sees ja antud sellele inimesele, kes oli ära võlutud, seda tammelehe vett juua. Preili oli ennast tihti inimestele näidanud, kord sinis, kord punases riides. ERA II 233, 469/71 (8) < Põide khk., Laimjala v., Kingli k., Anna t. - Voldemar Laheäär < V. Kõõts (1939)

- 6) Põie_Liigalaskma_02 – **Nõiakivi** – Liigalaskma leed ühelgi kaardil märgitud ei ole, kohalikud ei tea. Võimalik, et põllumaana alles, kuid pühadusest keegi midagi ei tea. Kivi arvatavasti maaparandusega hävitatud.

- *Liigalaskma lees, seal on jällegid üks noiakivi. Ja ülepea seal Liigalaskma lees, seal-n äbemata pailu vaimusi ja ilmutusi nähtud. Neid olnd seal ööse ning päeva. Näh, selle noiakivi juures olle keidud aigid arstimas. Kas loetud siis seal söuksid sõnu, mis ää võtnd aiguse, või võetud sealt kivi pealt puru, või oli mudmoodi kuntsi tehtud. Aga seal pidand ikka keima vanakuu neljabe, muul aal keimine põle kasu ühtid annund. Sõda ma ole küll ja küll kuulnd. ERA II 232, 233/4 (28) < Põide khk., Põide v., Oti as. < Valjala khk., Valjala v. - Ilmar Kaal, Saaremaa gümnaasiumi õpilane < Melania Viil, 70 a. (1939)*

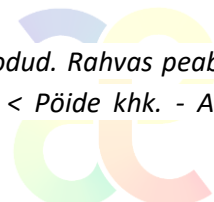
- 7) Põie_Liigalaskma_01 – **Jeesuse jäljega kivi** – hävinud, varastatud kange väe pärast

- *Aga seal ligidal olle veel üks teine kivi olnd. Selle kivi peal oli olnd selge Jeesuse jälg. Kui sõnna jälje sisse oli vett panna olnd, siis teind see kohe terveks kõik aigused. See Eesuse jäljega kivi oli sealt leest öö varastatud. Selle vägi oli nii kange olnd, et teind noidujatele ja kunsimeestele immu kivi ää viia. Oleks see nii suur olnd kut see teine, mis paergus seal veel on, äga siis põleks soand, aga see olnd ulka vähem ja tugev mees võind tese ikka süle võtta. ERA II 232, 233/5 (28) < Põide, Põide v., Oti as. < Valjala v - Ilmar Kaal < Melania Viil, 70 a (1939)*

- *Sealsammas lees on üks pere. Valgu vanaeit Pisku-Rahulast läind sõnna perese korra, teap mis tal siis olle asja olnd, ning küsind vanamehekääst, ete ons teite eit koa kodu? Vanamees voadand ringi ja ütlend, ete äi ta läind välja, aga jo ta varsti tuleb koa. Valgu eit istund istme peale ja voadand oete alla, sealt tulnd söukest ähkimist. Ta näind siis seal tulipunast koera, keel löuast väljas. Vana kolistand korra teisestoas, ta voadand korra sõnnapoole, aga äi pärast põle seal sõda koera ühtid olnd, ning selleasemel olnd jäle vanaeit oetes. Vanamees tulnd siis ää ja voadand, ete nää meieit koa juba ää tulnd. Äratand teise siis ules ja Valgu eit rääkind siis oma eri koa ää. Aga noidust olle nee inimesed, nõnda see vanamees ja nõndasamma ja ullemine veel vanaeit. Mine tea, kull nee rambad selle suu Eesuse jäljega kivi koa ää töid ja sellega kuntsi tegid. ERA II 232, 235/6 (29) < Põide, Põide v., Mui k., Tiidu t. - Ilmar Kaal < Aleksander Kaal (1939)*

- 8) Põie_Maasi_03 – **Maasi maalinna ohvrikivi** – Maasi mõisa enam ei eksisteeri, ilmselt on ka kivi hävinud. Maastikul tuvastada ei õnnestunud.

- *Maasi maalinnast on Maasi mõisa räästa veetoru alla üks kivi toodud. Rahvas peab seda pühaks ja viidavat temale isegi ohvreid. E, StK 12, 18 (18) < Põide khk. - A. Tiitsmann (1922)*

9) Põi_Mui_01 – **Ohvrikivi** – lõhatud maaparanduse käigus.

- *Ohvri kivi aukudega*

Ohvri kivi olnud Hr. Kommeli teatel Mui kl. Tooma tl. maal.

Viimasel ajal on Tooma talus palju kive lõhutud muu seas vist ka ohvri kivi hävitet. AK Põie Põide kihelkond. A. Tiitsmaa, 1922. Lk 50

- *Ohvri kivi aukudega olnud enne Mui küla Tooma talu maal. Hiljuti on ta ühes teiste kividega ara lõhutud. Kivil olnud kolm auku. E, StK 12, 16 (16) < Kaarma khk., Kuressaare - A. Tiitsmann < Hr. Kommel (1922)*

10) Põie_Mustla_02 – **Ussi kujuga ravikivi** Allikamäel – käidi maastikul ja selgus, et kruusavõtmise käigus on mägi hävitatud, selle käigus on ilmselt ka mäel olnud kivi minema veetud.

- *Samas vallas, Mustla küla lähedal, Allikamäel on niisugune kivi, mille peal on ussi kuju. See olnud tähtis samuti, nagu eelpool jutustatud kivi. Kui vihma oli sadanud, siis käidud selle kivile kogunenud vihmaveega haiget kohta pesemas. Ja kui sealt ära tulnud ei tohtinud keegi tagasi vaadata, samuti pidi ka sinna panema raud asju. ERA II 233, 433/5 (2) < Põide khk., Laimjala v., Pahavalla k., Põlde t. - Elfrieda Rei < Andrei Rei, 49 a. v. (1939)*

11) Põie_Mustla_04 - **Kärna kivi** Mustla küla taga – on öeldud, et kivi oli, mitte on. Ei õnnestunud tuvastada.

- *Mustla küla taga oli kivi. Seda hüüti „kärna“ kiviks. Selle kivi peal olid inimese jäljed. Need jäljed olla siis sinna jäänud kui kivid alles pehmed olid. Kui uhatleti midagi kärna, siis viidi sinna peale raha, naela neesid, pooli hobuse raudi jt asju. ERA II 233, 467 (6) < Põide khk., Laimjala v., Kingli k., Anna t. - Voldemar Laheäär < V. Kõõts (1939)*

12) Põie_Nõmjala_01 – **Rebasekivi** – ohvrikivi kolme valla piiril Vilidu mäel (Nõmjala_02), viidud loomaõnnetuse lõpetamiseks surnud loomade jäänuseid ja põletatud heinu, et kurivaim ei rikuks heinasaaki. Kullaotsijad 1933. aastal puruks lastud.

- *Muinasloolisest "Rebasekivist". Keset "saunaaru" metsa, soode ja rabade keskel Põide turba raba serval asub väike mäe kinguke mida ümbruskonna rahvas kutsub "Vilidu" mäeks, praegu riigi reserv heinamaa. Nimetud mäe kingul asuvat üksikut lõhkeainega 1933. aasta kevadel kellegi teadmata kelle poolt purustatud kivi Rebase kiviks. Millest kivi nime saanud ei tea keegi seletada isegi vanemaid kohalikke inimesi. Kivi asub tähtsal kohal, olgugi soode ja rabade keskel, siiski kus käivad lähestikku kokku kolme valla piirid, Põide, Valjala ja Laimjala moodustades mingi kolmnurga taolist piirijooni. Rahvajuttu järele olevat sinna muistsete sõdade ajal maetud nimetud "Rebasekivi" alla raha kattel täis kulda ja hõbedad mille pääle veel pandud mõõk. (Kuulnud G. Mägilt. 66. a vana) elukutselt põllutöeline. elukoht P. Kurdla küla Laimjala v. Tähendud rahakattel pidavat kurivaim valvama et kedagi seda ei saavat ära varastada, sest igaüks kardab kurja vaimu ühes mõõgaga. Aga nagu hilisemal ajal näha leidub inimesi kurjast vaimust ja tema mõõgast hoolimata, leiab siiski uskujaid et kivi all peitub tõepoolest rahakattel ühes kullaga, ja et seda kätte saada on lõhkeainega purustanud selle muinasloolise "Rebasekivi" nagu teada 1933. a. kevadel, nagu näha vihikus oleva joonisel mille joonistasin kivist 1948. a. juulikuus. Muidu kivi alune on täis õõnsusi ja auke nagu kellegi poolt ära kraabitud mis annab tunnistust et elutseks siin tõepoolest mingisugune kurivaim ilma et teda oleks keegi tänapäeval näind Sest teda pole olemas*

siinses üksikus mäekingul. Muistsel ajal aastat (60) kuuskümmend või seda rohkem tagasi kasutatud seda kivi veel mingiks arsti või ohvrikiviks, kui kellegil mingi looma õnnetus või surm juhtunud siis viidud surnud looma maised jäänused sinna "Rebasekivi" juure olgugi et tema inimelamustest kaugel k. m. kuus kuni seitse tee soine ja väga viletsa sugune. kus neid kivi juures põletud ja tuhk kivi alla maetud. et ei juhtuks enam sellesugust õnnetust sellest ongi vist need õõnsused kivi all. Ka olevat sääl heinu kivi juures põletud et kurivaim ei rikkuks heina saaki. (Kuulnud Andrei Tiitsult. sünd. 1876. a. elukutselt endine kraavi tööliste puresik mandri Eestis ja Lätimaal). suri 1942. a. elas viimasel ajal (Nõmmekülas Laimjala vallas.) Saaremaal. (Hävitud 1933. a. kevadel). RKM II 18, 261/5 < Põide khk., Laimjala v., Pajukurdla k. - Aleksander Tustit (1948)

- 13) Põie_Nõmjala_03 **Jumalate altar** – asub Koigi järves Pitkjärves. Maastikul käies selgus, et praeguseks pole järves ühtegi soosaart säilinud.

Kaks looduslikult iseloomustawat kohta Saaremaal:

Saar, kus asub jumalate altar, Tiik armastajapaari mälestuseks.

Saaremaal on Suurjärv, Pikkjärv, ümmärgune järw ja Naistejärw. Kõige sügawamais kohtades ulatad vesi seal kuni 2 süllani, keskmise sügawus aga kõigub 1 sülla ümber. Järvede põhi on pehme, mudane; ainult Suurjärwe õhtupoolne osa on liiwa põhjaga. Seal on madal kallas, kuna see mujal ilma erandita 1 meeter kõrge on ja järsku alla langeb. Et kallas pehme turbamuld, siis õõnestab vesi lühikese aja jooksul kalda õõnsaks ja siinseal langevad suuremad maaosad järwe. Nii võtab järw aina rohkem ja rohkem maad oma alla.

(Järvepõhjal leidub suurel hulgal kuuse kände, mis vee all mädanemise eest hoidunud ja täiesti terved. See on selge tunnistus, et järvede kohal ennemalt mühav kuusemets on kasvanud. Ka järwe kaldail turbais tuleb kände ette; ehkki need nii hästi pole säilinud kui järves, annab see tõendust, et need järved mitte väga vanad pole.

Pikas järves asub saar, ainuke nende järvede kohta, mis 1/3 meetrit üle veepinna küünib. Saare kaldad on järskude kiwist laotud seintega, mis siin inimeste kätetööst tunnistust annab. Olen vaadanud ja sealt mitte leidnud krohvi ega lubja jäänuseid. Saare pind on 6—4 ruutsüallaline. Wanas rahvas liigub jutt, et seal, kus mainitud saar asub, seisnud vanasti jumalate altar.

Postimees (1886-1944), nr. 156, 14 juuni 1926, lk 4.
<https://dea.digar.ee/article/postimeesew/1926/06/14/24>

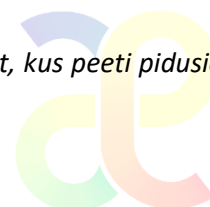
- 14) Põie_Oti_01 – **Oltri niidi (olterniit) kohal Laudsinekoht** – kooskäimiskoht (loksperi?), kus peeti pidusid, hiljem lihtsalt heinamaa.

- *Plätze der Verehrung.*

In dem Kirchspiel Peude befindet sich zwischen zwei Wäldern versteckt der sogenannte Laudsinekoht, wo man in der Neujahrs= und Weihnachtsnacht Feste gefeiert hat.

Kultuspaigad.

Põide kihelkonnas on kahe metsa vahele peidetud nn Laudsinekoht, kus peeti pidusid nii aastavahetusel kui ka jõululaupäeval.

- *Otti mõisa tänava ääres on Oltri niidi kohal üks lai lage lõik Lautsini, seal ööti ikka enne muiste pühade laupäeva õhtutel käidud pidu pidamas. Need olivad ise ikka omad käiad olnud, seal olla siis ikka tantsitud ja söödud joodud. Selleks olla seal käiatel ühte rohelist määret olnud, sellega pinseldanud nad lina lougeti otsa ara astu nüüd selga ja siis sõitnud pidule. Kord olli joululaupa õhtul üks kirikuline hilja seal juhtunud läbi minema. sellele antud siis ka süia kõik sugu roogasi, ju üle pea oldud väga helled ja armulikud. Kirikuline pestnud tükki vorsti ja saia ka tasku kodusse lastele tuud. Näinud aga kodus, -taskus olnud vana selle teise pangi roova tükk ja tükki kōlka pudru. Seda viisi olla ikka enne muiste käidud aga nüüd ei ole seda mitte enam nüüd on Jumala sõna juba nii palju maad võtnud. E 42791/2 (15) < Põide khk., Tornimäe k. - J. Prooses*
- *Lea Rannaäär (65 a) teadis rääkida, et enne maaparandust oli koht ilus, seal oli puid ja allikaid, praeguseks on alles vaid heinamaa. XY: 6484840.20, 446048.32*

15) Põie_Paju-Kurdla_01 – **Kiive kask** – puu on hävinud.

- *Laimjala külanõukogu, Edasi nimelise kolhoosi maal, Paju-Kurdla küla lähedal, endises "Kiive" vabadikku aedas kasvab mingisuguse kasvajaga ehk kärnaga kask. Kasvu läbimõõt on üle 0,50 meetri.*

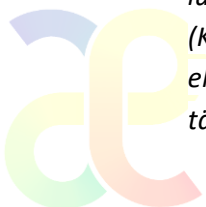
Sellelt kasvajaga kaselt käiakse juba ammust ajast mitmesugu haiguste vastu "abi otsimas" kohalikku rahva poolt. Seda tõendavad kase juurde viidud pudelid, ja plekk karbid. Kase kasvult lõigatud laastud, uhatlemise tarvis. RKM II 89, 405/6 (1) < Põide khk., Kingissepa raj., Laimjala k/n, "Edasi" nim. kolh. - Aleksander Tustit (1959)

- *Arstimiskasest.*

Arstimiskask mille asukoht, Laimjala vallas, Pajukurdla külas. Pajukurdla küla Olli talu karjamaa aja ääres, endisel Kiive vabadiku koha platsil, mille vanus ligi saja aasta ümber paistab olevat, ja omab õige suure kasvu (50) sentimeetri läbimõõduga igapidi. Ja millest ammugi olen kuulnud räägitavat arstimis vahendina ümbruskonna rahvakeskel, juba aastakümneid tagasi, ja miss kujutatud juures oleval joonistusel lk. kolmandamal, sellisel kuiul kui tema olemas. Suure karbase tüviga ja suure kasvajaga läänepoolse küljel. Kui juhtub mõnel olema visked või Saarlaste keeles "Vinnid" näos, minnakse kohe arstima Neljapäeva õhtul pärast päeva, s.o. kui päikene looja lainud, "Vinnid või visked" arvatakse rahva juttu järele tekkivat kui mõni kuri inimene kellegile oma vihomehele näkku vaatavat. Siis muljutakse kolm kord vastu kase kasvajat sülitavat veel kolm korda pääle kase kasvajale antavat siis veel kopik või kaks raha ja mindavat koju. Niisamuti tehtavat ka paisetega maaljatega ja teistega. Veel käesoleval kevadel (1948 a) ...

[pastakaga tehtud ilus joonistus kasest allkirjaga: "Arstimiskask" paisete ja kasvajate arstimiseks mille kasvu läbimõõt on 50. sentimeetrit kõikipidi.]

... kuulsin kellelki neiuult või noorikult, et temal olevat olnud kõhu pääl naba lähedal õjge suur paise, valutab kui hull ja tekkib väiksid paisid enda suure paise ümber, magada ka öösel ei saa paise pärast. Võtsin nõuks minna arstima, ja enda suureks imestuseks nagu luuaga pühitud. (Paised arvab rahvas tekkivat kui sauna laval tagumikku lastavat. (Kuulsin Melania Rappilt 70 a. vana elab Pajukurdlas Saueaugu vabadiku saunas.) elukutselt vana mõisa tööline.) Niisugune arvamist kuulsin sellelt noorelt inimeselt veel tänapäev paisete ja selle arstimise kohta.

Äi paisetest naljalt lahti saa, lausub keegi vanamees Valjala kihelkonnast H. Raad. Kui mina veel noor olin aastelt kahekümmne ümber ja mõisas teol keisi. Siis mõisa kubias va õel mees karjus tiitsal heina aal va paisete ja koera naelte käe, ei soa kuskil sööma aal istu ka mette. Mina läksin hobuse rattastega heina moale üht teist tarbe ainet viima, teel va kubja reo ennist minu rattale kauplema, ei tohi vastu ka seista võtta aga pääle. Kubias ole mees mine tasakesi, küll katsun ole mureta; ja sättin kubja istuma, endi vankrile. Niimoodi kui kuidagi kubias jõudnud istuda, annud H. Raad hobusele takka pihta ja hobu tuhatnelja kihutama halval teel, et vanker hüppanud tuhatnelja hobuse järele. Kubjas karjuma ja kiruma ähvardades H. Raadi, peksu lubadusega. Sõitnud tuhatnelja H. Raad kuni metsa heina kuhjani, kus H. Raad hobuse peatanud, hüppanud maha vankrilt ja jooksnud heina kuhja otsa, kartes kupja karistust sõidu eest. Pole viga rääkinud kubjas tule maha kuhja otsast ei tee sulle midagi. Sain paisest lahti, tubli mees. Veel teistsugune arstimis viis olla paisetega toodade vana rahva juttu järele metsast puu kasvaja küljest muljutavad kolm korda paiseid sellise kasvajatega muidugi selle tükkidega laastudega neljapäeva õhtul pärast päeva, pääle muljumist tõmmatavat ring paisetele ümber samase kasvaja laastuga ja pääle seda toimingut põletatavat laast tules ära. Öeldes kust sina oled tulnud sinna mine.

Siis on veel arstimis viise, kus arstitaks paiseid võetaks kolm leiva raasukest ja kolm soola tera, muljutaks paiset kolm korda nendega sülitakse neile kolm korda veel pääle seotakse väikse riidetükisse ühtekokku lõngaga kinni ja viisatakse vastu põhi tuult üle pahema öla pahema käega neljapäeva õhtul pärast päeva Ka muljutakse rahadega paiseid mis on õige vana komme, nagu kolme viie ja nõnda edasi kopikatega niisamuti neljapäeva õhtul pärast päeva, nagu kõik sellised mustad kunstid. Selleks minnakse ristteele kus kaks teed käivad üks teisest risti üle, nii et moodustavad risti, ei pea just olema täisnurkne aga vähemalt vastama ligikaudu sellel. Ja muljutaks kolm korda kopikaliste rahadega sellistega kui juhtuvad paiseid olgu siis ühe kolme või viie kopikalised ja pääle paiseid muljumist sülitakse kõikidele rahadele kolm korda pääle ja visatakse samase rist teele kus sünnib muljumine rahadega paiseid, ja tullakse koju ilma tagasi vaatamata. Selliseid kunstid olen ka mina tegelikult proovinud, kuid mitte arstimis tagajärgi ei tea kiita aga ka mitte just täielikult ära laita.

Lõpp. RKM II 18, 253/60 < Põide khk., Laimjala v., Pajukurdla k. - Aleksander Tustit (1948)

EMSUKA KT0242 Põide <https://emsuka.eki.ee/collection/book?parish=96&page=1>

- 16) Põi_Paju-Kurdla – kohakood puudub – Titsu talu maal **ohvri- ja ravikivi** maaparandusega kohalt kangutatud ja traktoriga ära veetud, kivi alt leitud sõlg ja 1856 a ning vanemaid münste, mida kasutatud ravimiseks. RKM II 32, 429/33 < Põide khk. - Aleksander Tustit < Kadri Ein, 62 a. v. (1952)
- 17) Põi_Saareküla_02 – **Saastna niidi kivi** – loksperikoht. Kohaandmed ebamäärased, täpset kohta ei teata.

- Loksperi peal. Ennemuiste, jõulu ning nääri-laupa ööse, kõige kallimate pühadelaupa ööse, olla käidud Saastnaniidi rukkis loksperi peal. Õhtu olla puhas suurte valgete tanudega naisi ja mehi ratsutand linalõukude peal ning vihad old käes loksperi peale. Ise nad lauld:

Uh-tsha-tshaa, uh-tsha-tshaa

Üle mägede, üle orgude.

Uh-tsha-tshaa, uh-tsha-tshaa

üle metsade, üle jõgede

sinna, kus meie sünnipaik!

Saastnaniidi rukkis, suure laia kivi peal, ma tea selle kivi küll, sääl siis söönd teised makki ning kõiki pühade toitusid. Hommiku mindud kivi juurde vaatama, ning kivi peal põlla muud midad old kui vanad katkised rangirooma jupid. Ning äga siis muidu, palja silmaga põlla neid sääl ööse näindkid. Pidand tükkis hobuse looga ning rangiroomade vahelt läbi vaatama. RKM II 5, 115/6 (3) < Põide khk., Laimjala v., Asva k., Roomu t. - Nadežda Vesik (1946)

- 18) Põie_Saareküla_05 – **Püha latsi heinamaa** – käidi kohal, selgus, et on kinni kasvanud. H I 1, 599/602 < Põide khk, Saare v – A. Küng (1888)
- 19) Põie_Saareküla_04 – **Tõlluse tõllakivi** – kivistunud tõld, suur kivi Püha latsi heinamaal. Maastikul sellist kivi ei tuvastatud, võimalik, et kuskil kadakate vahel alles. H I 1, 599/602 < Põide khk, Saare v – A. Küng (1888)
- /—/ Tõlluse tõld, mis Saare küla **püha latsi heinamaal** lõuna poole külge mere ääre maha jäi, on ennast kiviks muutnud ja seisab tänapäevani seal, on aga suuruse poolest peaaegu juba meie mõisa vana saunaga ühesuurune ja hüütakse **Tõlluse tõllakiviks**. /—/ H I 1, 599/602 < Põide khk, Saare v – A. Küng (1888)
- 20) Põie_Saareküla_ kohakood puudub – **ravikuusk** Lauri õues, hävinud (maha võetud). Söölist ja sõukest kärna vanasti ikka oli. Seda käidi puude vastu õõrumas ja muljumas. Lauri õues oli ilmatu suur ja vana kuusk. Seal naised käind kärnu tohterdamas. Üks kord jälle teised naised teind selle kuuse okstest viha olid sellega vihtlend, kõigil tulnd kärnad ja punnid ihu peale. ma võtsi veel selle kuuse maha, pole mool viga midagi olnud. EMSUKA KT0242. Vassili Küng, s 1884, Saarekülas 1968, lk 111. Haigused ja arstimine. Põide. Aadu Toomessalu, 1968.
- 21) Põie_Saareküla_ kohakood puudub, **Hiietammik Saarekülas** – 18. sajandil maha raiutud ja palgid müüdi Peterburgi (pärandkultuuri objekt, 386:HII:002). Käidi maastikul, metsast pole midagi säilinud. Kõrval on Lõhkiste kivide mägi, mis inventeeriti.
- 22) Põie_Suur-Rahula_02 – **Raba allikas** – kohaandmed on ebamäärased, suure tõenäosusega on allikas kuivanud.
- *Raba allikas. Kui minna seda teed mööda Suure-Rahula meeste raba poole, siis on enne suurest teest tükk maad korvale minna. Enne raba on Suure-Rahula meeste lubjaahi. Seal ahju juures on nisuke paene maa ja seal on suured pae kihid. Üsna lubjaahju ligi ongi allikas. Palava suiga kuivada ta ära ka. Allikas oli paekihtide peal. Allikal käidi silmi arstimas. ERA II 277, 430/1 (4) < Põide khk., Ariste k. - Jaan Ratassepp < Villem Kuul, 47 a. v. (1940)*
- 23) Põie_Tumala_05 – **Pihlamäe Loksbäri kivi/lie kivi** – kohaandmed ebamäärased, täpset kohta pole võimalik tuvastada.
- *Tumala Pihlamäe all iie kivi juures oln kena kõrb obu - mu emaisa näin - öösi - kena kõrb obu, läin metsa, nii et kabjad plaksund ja rauad and tuld. ERA II 298, 457 (5) <*

Põide khk., Uuemõisa v., Mihamäe k., Sepa väikekoht - R. Viidalepp < Melaani Oopkaup, 58 a. (1937)

- *Tumala metsas, Pihlamäe taga oli maailmatusuur lai kivi - Loksbäri kivi, siit minnes pahemat kätt. Seal olla vaimusi nähtud.*

Üks langetõbine laps käis seal kivi juures, jooksis kolm korda ümber kivi. ERA II 298, 457 (3) < Põide khk., Uuemõisa v., Mihamäe k., Sepa väikekoht - R. Viidalepp < Melaani Oopkaup, 58

24) Põi_Tumala_07 – **Pihlamäe suur tamm** – tondikoht, arhiiviallikate kohaselt maha raiutud.

- *Suur tamm. See oli sealsamas Tumala metsas, Vahu karjamaal. Umbest kolmanda verstaposti all kui Orissaarest siia Tumala poole tulla. See oli suur tammejurakas, jah. Ja jäme ta, kurivaim, oli. Seesama tamm oli juba ilmasõja ajal maha võetud. Ei tea just ütelda, kas selle suure tamme külge ennast kedagi oli ära poond või sedamoodi keegi surma saand, aga selle tamme juures oli olnud oma vaim. See olnd nõnda inimese moodi. Ta oli siis õhtuti seal näha olnd ja ringi liikunud. Palju inimesi oli seal pimes ennast paariks päevaks nõnda ära kohkund et pole pimes enam julgend üldse sinnapoole minnagi. See koht aga on selle saladusliku Pihlāmāe ligidal ja seda ei tea kindlasti et see tont või vaim pole võib-olla sealt ümbrusest pärit ja ulgub nüüd selle suure tamme ligidal ringi. See on üldse üks väga imelik lugu ja see on palju aega tagasi. Nüüd seda tamme seal enam ei ole ja selle tamme tondist pole praegu enam midagi kuulda olnud. Just vanad inimesed teadnud rääkida, et see oli kord nõnda olnud ja see vaim seal ööseti ringi liikunud ja inimesi irmutanud. ERA II 277, 431/3 (5) < Põide khk., Ariste k. - Jaan Ratassepp < Villem Kuul, 47 a. v. (1940)*

25) Põi_Tumala **Mädasilma allikas** – maastikul ei leitud, võimalik, et kuivanud. Maa-ameti kaardil on märgitud "Tumala allikas" mõisakoolist põhja-kirde suunas. Vajaks kohalike küsitlemist.

- *Arstiallikas. "Mädasilma".*

Põide khk. Tumala metsas olla üks allikas, millelt olevat käidud abi otsimas silmahaiguse puhul. Allikas asetseb Tumala koolimajast põhja poole, natuke loode. See allikas on üsna väikene. Ümbruskonna elanikud arstinud enda silmi selle allika veega niimoodi et võtnud ämbri ja toonud ämbri põhja peal selle allika vett koju ja pesnud siis selle veega silmi. Muidu selle allika vesi ei mõjuda kui ta peab koju tooma, allika enese juures aga vesi ei arstivat.

- *Jutu järele olla mõned ka paranenud. ERA II 232, 70 (52) < Põide khk., Põide v., Tumala koolimaja - Jaan Ratassepp < Andrei Mägi (1939)*

26) Põi_Tumala **Silmaarstimise allikad** Tumala aia taga

- *Tumala aia taga, Põide kihelkonnas, on palju väikseid allikaid. Need on aga nii väikesed, et kuivavad vahel suveti ära. Rahvas arvab, et nende allikate veel on tervendav mõju silmadele. Kuna Tumala metsas on juba teine silmaarstimise allikas, siis on need väikesed allikad peaaegu tähtsusetud. Nende väikeste allikate juures käivad ainult need, kes ei viitsi metsa minna. Arvatakse, et nendel väikestel allikatel on palju väiksem mõju kui suurel „Mädasilma“ allikal. ERA II 232, 80 (61) > Põide khk., Põide v., Tumala k., Välja t. - Jaan Ratassepp < Marie Kallas (1939)*

27) Põi_Uuemõisa_01 – **Maa-aluste kivi** – ilmselt maaparanduse käigus hävinud.

- *Värava toa taga on kivi seal all peavad maa alused seppad elama. Kui kellegil visked või maa alused peal on siis viiakse senna kivi juure ohvriks rauda, nii kui naela, sis hobuse raua lukka, hobuse naela neesid adra vanna tükk voi olga mis raud tahes; et neil rauast puudus vist oli. Seppa töö juures läheb rauda tarvis. E 42790 (12) < Põide khk., Tornimäe k. - J. Prooses < külaeidelt*
- *Meie küla põllal on hall kivi kus maa aluseid uhatletakse. Ka meie poisil oli kangeste, maa haljaid peal, ma loitsin tükki rukki päid, raud adra vana tükki uhatlesin kivi peal, ja poisil kadusid sest saadik maa alused ära. E 42693 (9) < Põide khk., Tornimäe k. - J. Prooses < külaeidelt - oletatavalt sama koht*

28) Põie_Uuemõisa_04 – **Neitsiallikas-imeallikas** – naistehaiguste raviallikas, jaaniõhtul nähtud valget neitsit. Kaartidel ei õnnestunud täpset ala määratleda.

Uiemõisa Kansi einamaal sest imeallikast, sest on koa ikka pailu juttu olnud. Selle allika õige nimi on "Neitsiallikas". Aga sõnne imelik vägi olle selle allika veel küll, et kesse ennast seal sihes peseb, see soab vort kohe sõst aigusest lahti. Kõinse änam keind seal naised oma ädadega ning oll abi koa soand. Aga ägas sest põle koa pailu aega tagatsi, kui Kuusarest kaupmees Kilt oma tütreaga keind söda allikad otsimas. Aand peale, ete kus see allikas on ja kus see on. Teised siis juhatand ta sõnna. Tahnd oma lapse silmi pesta, need põle terved olnud. Teap olnud sõst paramad koa, aga usk aidati ikka koa. Omakandi rahvas äi põle sest nii pailu oolindkid kut just võerad. Ning jälle Joanibe laupa õhta ollu üks valge neitsi sõnna allika kohta ilmud ning seisnd seal umbest kut udu sihes. ERA II 232, 185/6 (5) < Põide khk., Põide v., Mui k. - Saaremaa Reaalkool (1939)

29) Põie_Väike-Rahula – **Loksperi koht** – **auk kiviga** - kohaandmed on ebamäärased, kohalikud ei tea. Võimalik, et seotud pigem arheoloogiaga (teated esemete saamisest).

- *Veel on Maasi vallas üks "loksperi" koht, see on Rangla mõisa karjamaal. Sääl on üks lage auk ja kesk auku on suur kivi ja sääal kivi otsas istub ikka loksperi pillimees. Üks lauba õhtul tuli sulane saunast ja kobis ahju peale magama. Siis tulid peremees ja perenaine saunast ja ei märganud et sulane ahju peal on. Siis tõi peremees kapist ühe poti ja pintslit, lõi endale ja naisele pintsliga otsa ja läksid teine teise järgi uksest välja. Sulane kobis ahju pealt maha, võttis ka kapist pintslit ja poti ja läks õue ja lõi palkidele ka märgid otsa peale. Kes pintsliga otsa sai, see väravast välja pistis. Nüüd tuli sulane tupp tagasi ja kobis uuesti ahjule. Hommikul kui peremees ja naine koju tulid, küsis sulane: "Mis sääal siis oli ka?" Peremees vastas: "Mis sääal oli," muidu päris hea, aga liiga palju pika saba mehi oli seas, need olid palgid. ERA II 233, 350/1 (25) < Jaani khk, Maasi v, Ööriku k – Aleksei Nurk < Liisa Nurk, 66 a (1939)*

30) Põie_Väike-Rahula – **Arstimise kivi** – kohaandmed on ebamäärased, kaardil pole märgitud, kohalikud ei tea.

- *Kivi Väike-Rahula põllul.*

Põide kihelkonnas Väike-Rahula küla põllul pidavat olema üks kivi, mille juures käidud arstimas. Kivi ise väga suur ei olevat.

Kord viidud sinna kivi juurde arstimisele üks kohalik elanik Julius. Tal olnud käe peal kihelused. Teda viinud sinna kivi juurde üks vanaeit. Ta pannud poisi haige käe kivi ääre alla vihmaveest uuristatud auku ja hoidnud seda seal tüki aega. Selle toimingu juures

pomisenud ta ise arusaamatuid sõnu. Jutustaja praegu täpselt ei mäleta mis selle rahvaarsti nimi olnud. ERA II 232, 83 (64) < Põide khk., Põide v., Tumala k., Välja t. - Jaan Ratassepp < Marie Kallas (1939)

31) Põie_Välta_03 – **uhatlemise kivi** – maaparanduse käigus lõhutud.

- (Ohvrikivi): Ohvrikivi

krt. 13-21

x 23; y 84

Pealt pragune raudkivi, mis oli Undu poolsaare läänekülje keskel Kiudulõpe ääres ja millele oli sisse raiutud kolm astet. See kivi oli Kaastnapõllu põhjaäärel ja on ära lõhutud. EKIKN põie eki1 o [26] (912679) < Põide khk., Undu k.

- *Uhatlemine. kui kellegil inimesel on maa haljad ehk kärnad, ehk sügelised peal, siis pestakse neid ühe ise äralise veega, mis õle peadest ja heina kordest on keedetud. Se pesemise vesi viiakse selle tarvis; uhe ise äranis kivi peale, pannakse senna juure mõni vask ehk hobe raha, et tõbi ei peaks tagasi tulema. Seda pesemist saatvad korda ise aranis vanad naesed, mõni kord muljuvad purju [?] ka nõela silmaga sis jagatakse haigust üheksama uhe nimeline kaimude peale. Niisugusi kiva on siin ümber kaudu kaks tükki. Üks on Välta põllal ja huitakse seppa kiviks ja teine on surma tänaval elu värava taga. E 41466/7 < Põide khk., Tornimäe k. - J. Prooses*

32) Põie_Üüvere_05 – **Ohvrikivi** – kivi arhiivitekstide kohaselt kadunud (lõhutud).

- *Valjala kihelkonnas asuva Üüvere küla taga asub tammesalu. Suuremalt jaolt kasvavad seal noored puud, aga mõni vanem tamm, mis on sinna jäänud, tõendavad, et seal endisil ajal vägev tammik olnud. Peale selle on seal veel palju poolmädanenud kände, mis tõendavad puude suurust. Vanarahva jutu järele on seal olnud meie esivanemate ohverdamispaik. Sellepärast kannabki see tammik Hiiu metsa nime. Ja selles on tulnud ka lähedaloleva küla nimetus (Hiivevere – Üüvere). Seal olnud ka ohvrikivi, aga nähtavasti on see kaduma läinud. ERA II 232, 646/7 (2) < Valjala khk, Laimjala v., Kurdla k, Tiitsu t - Albert Noot < Aleksei Lesk, 64 a (1939)*

- *Hiiemägi, Üüvere küla "Hiies". Seal asub jändrik tamm, mille juures kolm "ohvrikivi". Vanade Üüvere külameeste jutu järele viidud arvatavasti aastavahetuse ajal ohvrikividele andeid mitmesugustele jumalatele. Ohvriks viidi peamiselt põllusaadusi. Olgu tähendatud, et Hiiemäelt eelmises (19.) punktis kirjeldatud Niidiotsa mäele on vaevalt 50 meetrit. ERA II 232, 491 (20) < Põide khk., Laimjala v., Üüvere k., Sõõru t. - Endel Tarkpea < Elisabet Vibu, 75 a. v. (1939)*

- Üüvere kivikalmed

Üüvere kivikalmed

'am. n. Kahtla kalmed; Tarandkalmed Üüvere k-s! Keelejuhi arvates on nimi tulnud sõnast hiie veere. Seal lähedal asuvad hiiekivi ja hiieallikas! EKIKN põie es1 v-ü [189] (922585) < Põide khk., Laimjala v., Asva k., Jaagu t. - TPÜ üliõpilased < Orest Reis, 82 a. (1993)

- (liemägi): liemägi

krt. 13-20

x 23-26; y 11-11

On lie kirdeosas. Sel mäel olevat varemajal olnud ohvrikivi, mis nüüd on ära lõhutud. Seal kasvavad mõned noored tammed. Veidi idapool on Niidiotsa mägi, millest on leitud luid ja vanu esemeid. Veidi põhjapool on Leedu allikas. Veidi läänepool on liessookünk ja liessoo allikas. Liemäe lõunapoolisel äärel on Ärgallikas. Ärgallikas oo lijemä külje all, lõunapool küljes. EKIKN põi eki1 b-j [75/6] (908127/9) < Põide khk., Üüvere k.

33) Põie_Üüvere_07 – **Umballikas** – kohaandmed on ebamäärased, ühelgi kaardil pole allikat märgitud, võimalik, et kuskil metsas alles. Allika kohta pärimust pole, on mainitud vaid asukohta teiste mikrotoponüümide suhtes.

- EKIKN põi eki1 va-ve [44] (917137) < Põide khk., Kahtla k.
- EKIKN põi eki1 u [37] (916737) < Põide khk., Üüvere k.
- EKIKN põi eki1 kõ-kü [203] (910495) < Põide khk., Üüvere k.
- EKIKN põi eki1 kõ-kü [200] (910489) < Põide khk., Kahtla k.
- EKIKN põi eki1 kaa-kam [6] (908509) < Põide khk., Kahtla k.
- EKIKN põi eki1 b-j [71/3] (908119/23) < Põide khk., Üüvere k.
-

8.3 Kohad, mille puhul pärimus ei viita otseselt pühadusele

- 1) Põie_Allikalahe_01 – **Tõllumägi** - On Kangaste aru loodeosas. Selle naabruses on Kiviränga mägi, Põllumägi ja Keskoru mägi. Vaid toponüüm ilma jututa. EKIKN põi eki1 to-tü [133] (916483) < Põide khk., Ridala k.
- 2) Põie_Ariste_ – **Koobas** – Salakäik Ariste küla juurest Kahutsi (Põide) maalinnale.
- 3) Põie_Asva_01 – **Naisemägi** – muistne asula/linnusekoht? Nais-toponüümidel võib ehk siiski olla mingi usundiline tähendus.
- 4) Põie_Kahtla_06 – **Osjapao mägi**
- 5) Põie_Kahtla_07 – **Allikaalune karjamaa**
- 6) Põie_Kahtla_01 – **Pitkanina ränk**
- 7) Põie_Kahtla_02 – **Soosopi lageda**
- 8) Põie_Kahtla_03 – **Soosopi ränk**
- 9) Põie_Kahtla_09 – **Naisemägi** - Nais-toponüümidel võib ehk siiski olla mingi usundiline tähendus.
- 10) Põie_Kahtla_09 – **Naiste soon**
- 11) Põie_Kahtla_10 – **Allikaniidiotsa auk**
- 12) Põie_Kahtla_11 – **Allikaalune soo**
- 13) Põie_Kahtla_13 – **Kokk-kivi mägi**
- 14) Põie_Kingli_01 – **Peksu kivi** – kivi, millel nuheldud orje.
- 15) Põie_Koigi_01 – **Koigi järv** – mõis vajas järve, uppunud küla. Järve kohta on palju usundilist pärimust, sh järves elab kurat, kes nõuab ohvreid.
- 16) Põie_Koigi_02 – **Vanaelu ase** – kardetud koht, järve põhja vajunud majad.
- 17) Põie_Koigi_03 – **Naistejärv**
- 18) Põie_Käo_02 – **Aidamägi** – pärimus viitab pigem kalmekohale, tuleks üle vaadata arheoloogilisest aspektist – kas kalmest on veel midagi säilinud, mida tuleks kaitsta.

- 19) Pöi_Käo_04 – **Kasemäe** – Kasemäel asub kaitsealune ohvrikivi (MK reg nr 12416), mäe enda pühadusele miski ei viita.
- 20) Pöi_Laimjala_04 – **Laimjala aavik** – nägemused ja vaimud, kardetud koht, kuid pühaduse pärimus puudub.
- 21) Pöi_Mustla_03 – **Tapra mägi** – jaanipidustustuste koht, lahingupaik või kalme. Leitud luukeresid. Kõrgem koht Asva k-s; Eesti ajal püstitati sinna võidualtar. Jaaniõhtutel korraldatakse seal pidusid. RKM II 103, 138 (4); EKIKN pöi es1 t-u [39] (921779)
- 22) Pöi_Mustla_01 – **Sajamägi** – Arheoloogilised leiud, ilmselt kalme, kõrval Torupillimägi
- 23) Pöi_Põide – **Kanamäe** – Kanamäel kuus koobast (karstiauku?).
- 24) Pöi_Orinõmme_01 – **Nõmme mäe rahakivi** – Vanapagan, kivi all varandus.
- 25) Pöi_Orinõmme_03 – **Allikas Niidi t**, pole püha-pärimust
- 26) Pöi_Pahavalla_ – **Külaplats** – kogunemiskoht.
- 27) Pöi_Pahavalla_03 – **Tõllu mägi** – Tõll seal maganud. ERA II 298, 427 (1) < Põide khk, Laimjala v, Pahavalla k – R. Viidalepp < Ivan Rüütel, 67 a (1938)
- 28) Pöi_Ridala_02 – **Särgepao** – platsil on ohvrikivi (MK reg nr 12463), kuid plats ise püha ei ole.
- 29) Pöi_Ruhve_01 Lelluärma soones "**Tite allikas**". Rahvajutu järgi ajanud poialpojad seal titelaeva ümber. Sellepärast lapsed kartsid, et allikast pidi siis, kui talle läheneda, titt välja tulema. ERA II 232, 487 (18) - Titeallikaid on seostatud mujal laste saamisega.
- 30) Pöi_Saareküla_04 – **Tõllaskivi säer** – kivi asub meres, säär saanud nime kivi järgi.
- 31) Pöi_Saareküla_06 – **Kangastemägi; Mällissaare haud** – hukkamise pärimus, muistne kalmekoht?
- 32) Pöi_Suur-Rahula_03 – **Rootsi kuninga haud** – muistne kalmekoht? ERA II 232, 270/1 (47)
- 33) Pöi_Väike-Rahula_01 – **Muusika mägi** – leitud asju, rahva arvates varandus. Muistne kalmekoht?
- 34) Pöi_Välta_01 – **Tõkkemets** – kirjadega kivi. Mõningatel andmetel olnud seal kunagi (küla)kalmistu, seega seostub pigem arheoloogiaga. AK Pöi Aruanne inspeksioonist Saare mõisa ümbrusesse Põide khk Saaremaal 18. mail 1998 (koos täiendustega). Marika Mägi, 1999–2001. Lk 5–6.
- 35) Pöi_Üüvere_ – **Pitkanina auk**
- 36) Pöi_Üüvere_8 – **Kaarel-Ansu mägi** – ala Üüvere hiievalal, mis on üldiselt püha, kuid mikrotoponüüm ise otseselt pühadusele ei viita.
- 37) Pöi_Üüvere_11 – **Niidotsa-mägi** – ala Üüvere hiievalal, mis on üldiselt püha, kuid mikrotoponüüm ise otseselt pühadusele ei viita.
- 38) Pöi_Üüvere_12 – **Rõõsakivi** – ala Üüvere hiievalal, mis on üldiselt püha, kuid mikrotoponüüm ise otseselt pühadusele ei viita.
- 39) Pöi_Üüvere_14 – **Põlendkivi** – ala Üüvere hiievalal, mis on üldiselt püha, kuid mikrotoponüüm ise otseselt pühadusele ei viita. (Võib viidata siiski sellele, et kivi peal võib olla tuld tehtud)
- 40) Pöi_Üüvere_15 – **Rõõgaskivide mägi** – ala Üüvere hiievalal, mis on üldiselt püha, kuid mikrotoponüüm ise otseselt pühadusele ei viita.

- 41) Põie_Üüvere_16 – **Pitkaaugu mägi** – ala Üüvere hiiealal, mis on üldiselt püha, kuid mikrotoponüüm ise otseselt pühadusele ei viita.
- 42) Põie_Üüvere_18 – **Anebeaugu mägi** – ala Üüvere hiiealal, mis on üldiselt püha, kuid mikrotoponüüm ise otseselt pühadusele ei viita.
- 43) Põie_Üüvere_19 – **Kamripõld** – ala Üüvere hiiealal, mis on üldiselt püha, kuid mikrotoponüüm ise otseselt pühadusele ei viita.
- 44) Põie_Üüvere_21 – **Ussimägi** – ala Üüvere hiiealal, mis on üldiselt püha, kuid mikrotoponüüm ise otseselt pühadusele ei viita.
- 45) Põie_Üüvere_22 – **Küiniit** – ala Üüvere hiiealal, mis on üldiselt püha, kuid mikrotoponüüm ise otseselt pühadusele ei viita.
- 46) Põie_Üüvere_23 – **Nikker-Ansu mägi** – ala Üüvere hiiealal, mis on üldiselt püha, kuid mikrotoponüüm ise otseselt pühadusele ei viita.
- 47) Põie_Üüvere_24 – **Suurte-aavade mägi** – ala Üüvere hiiealal, mis on üldiselt püha, kuid mikrotoponüüm ise otseselt pühadusele ei viita.
- 48) Põie_Üüvere_25 – **Väikeste-aavade mägi** – ala Üüvere hiiealal, mis on üldiselt püha, kuid mikrotoponüüm ise otseselt pühadusele ei viita.
- 49) Põie_Üüvere_26 – **Rõõgasaat** – ala Üüvere hiiealal, mis on üldiselt püha, kuid mikrotoponüüm ise otseselt pühadusele ei viita.
- 50) Põie_Üüvere_27 – **Ümmargune auk** – ala Üüvere hiiealal, mis on üldiselt püha, kuid mikrotoponüüm ise otseselt pühadusele ei viita (võib olla karstiauk).
- 51) Põie_Üüvere_29 – **Kiibuniit** – ala Üüvere hiiealal, mis on üldiselt püha, kuid mikrotoponüüm ise otseselt pühadusele ei viita.
- 52) Põie_Üüvere/Kahtla_03 – **Sambliaukude-pealne** – ala Üüvere hiiealal, mis on üldiselt püha, kuid mikrotoponüüm ise otseselt pühadusele ei viita.
- 53) Põie_Üüvere/Kahtla_05 – **Porsa kurk** – ala Üüvere hiiealal, mis on üldiselt püha, kuid mikrotoponüüm ise otseselt pühadusele ei viita.
- 54) Põie_Üüvere/Kahtla_09 – **Immuti oja** – ala Üüvere hiiealal, mis on üldiselt püha, kuid mikrotoponüüm ise otseselt pühadusele ei viita.

Lisaks anti teabepäeval teada kahest arheoloogilisest objektist: 1) Kalmed Kakuna küla juures - XY: 6480105.07, 456719.77 ja 2) Talila külas - XY: 6484288.70, 451955.83)

9 Töörühma ettepanek riikliku kaitse alla võtmise kohta

Töörühm teeb ettepaneku järgmiste objektide riikliku kaitse alla võtmiseks:

- 1) Põie_Audla_05 – **Äiu kivi** – paik on metsa all, terviklikult säilinud ja väga mitmekesise pärimusega, mistõttu väärriks kaitse alla võtmist;
- 2) Põie_Kõiguste_04 – **Maahaldja põõsas** – järjepidevalt kasutusel olnud ravikoht ja peaaegu ainus säilinud pühapuu, millest on varasemad teated 1922. Palju pärimust. Lokaliseeritud Ahto Kaasiku uurimuse ja kohalike abiga;

- 3) Pöi_Tumala_01 – **Tumala mägi** – mäel on kaitse all kaks kultusekivi (reg-nr 12592 ja 12593), kuid vajalik oleks kaitsealuse ala laiendus. Mägi on küll kruusavõtmise käigus lõhutud, kuid kaitse alla võtmine välistaks selle edasise rikkumise;
- 4) Pöi_Välta_02 – **Sepa kultusekivi** – ravimis- ja ohverdamispärimusega kivi kruusatee servas. Kõrval asub põllumaa, kivi asub vahetult tee servas, kõrges heinas. Paik pole tõenäoliselt otseselt ohustatud, samas võib ohustada võimalik teelaiendus;
- 5) Pöi_Üüvere_01 – **Üüvere hiieala** – hetkel kaitse all vaid täpina (reg-nr 12441), läheduses kaitsealune asulakoht; vajalik kaitsealuse püha ala laiendus.

Töörühma ettepanek registreerida inventeeritud objektidest pärandkultuuri objektidena:

- 1) Pöi_Ardla_01 – **Ukku õu** – ainuke Uku-toponüümiga koht kihelkonnas
- 2) Pöi_Kõrkvere_01 – **Aavakivi** – looduslikult kaunis kohas kivi, pole otseselt ohustatud, lisaks on juba looduskaitse all;
- 3) Pöi_Kärneri_01 – **Viinu-allikas** – säilinud, pärimusega allikas
- 4) Pöi_Liiva_01 – **Suurekivi** – looduslikult kaunis kohas kivi, pole otseselt ohustatud, lisaks on juba looduskaitse all;
- 5) Pöi_Orinõmme_02 – **Silmaallikas** – allikas on kinnikasvamisohus, karjamaa servas; siiski alles ja toimiv
- 6) Pöi_Oti_02 – **Suur tamm** – puu on kuivanud ja hävib ilmselt lähemate kümnendite jooksul. Samuti on paiga ümbrus tugevalt inimtegevusest mõjutatud.
- 7) Pöi_Randvere_01 – **Randvere Hiievälja auk** – tähelepanuväärne maastikuvorm, ilmselt karstilohk
- 8) Pöi_Saareküla_01 – **Tammemägi/Lõhkiste kivide mägi** – pärimuslik pühapaik/hiiemägi, puistu hävinud, alles on lõhkine kivi (see vääriks eraldi kaitset);
- 9) Pöi_Randvere_02 – **Villemi raviv Tärnpuu** – vana puu hävinud, alles on tärnpuuvõsa
- 10) Pöi_Ruhve_02 **Ruhve Pihlatsi kivi** – hästi säilinud ja kindlalt lokaliseeritud liukivi
- 11) Pöi_Saareküla_01 – **Tammemägi/Lõhkiste kivide mägi** – lokaliseeritud välitöödel kohalike abiga;

10 Kasutatud kirjandus ja käsikirjad

- Eesti Keele Instituudi kohanimekartoteek (EKIKN).
- Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi (ERA) kohapärimuse andmebaas Koobas.
- Eesti Kirjandusmuuseumi failirepositoorium Kivike.
- ERA fotokogu.
- ERA temaatiline kartoteek.
- ERA topograafiline kartoteek.
- ERA ja Eesti Kultuuriloolise Arhiivi (EKLA) käsikirjakogud.

- AK Põie Aruanne inspeksioonist Saare mõisa ümbrusesse Põide khk Saaremaal 18. mail 1998 (koos täiendustega). Marika Mägi, 1999-2001.
- Mäemets, Laura. Üüvere/Kahtla lid (Ohverdamiskoht "Üüvere hiis", 12441). Ekspertiis. Käsikiri Muinsuskaitseametis.
- Tartu Ülikooli arheoloogia kabineti andmebaas.
- Tartu Ülikooli Arheoloogia kabineti kogud.
- Kaasik, Ahto. „Põlised pühapaigad“ (2016).
- Kaasik, Ahto. „Pühapaikade teejuht. Eesti põlised väekohad“ (2017).
- Eesti kohanimeraadat <http://www.eki.ee/dict/knr/>.
- Eesti Looduse Infosüsteem: www.eelis.ee.
- Eesti Kirjandusmuuseumi ERA Kohapärimuse kaardirakendus Maa-ameti kaardiserveris (mh ajaloolised kaardid, kultuurimälestised, looduskaitseobjektid, pärandkultuuriobjektid).
- Looduslike pühapaikade kaardirakendus Maa-ameti kaardiserveris
- Rahvusarhiivi kaartide infosüsteemi digiteeritud kaardid.

